

Lunds universitet
Historiska institutionen
HIS S33
Seminarieledare: Elisabeth Geever
Handledare: Martin Dackling
Uppsattsseminarium: 23 augusti 2023, LUX A127

Lyckans hjul eller lastens akademi?

Ekonomiska ideal och hotbilder i debatten om lotterispel i Sverige 1809–1840

Christoffer Nilsson
Masteruppsats historiska studier

Abstract

Wheel of Fortune or Academy of Vice? Economic Ideals and Threats in the Swedish Lottery Debate, 1809–1840

This master's thesis examines how ideas pertaining to economic and moral behaviour, ideals and threats were expressed, shaped and understood in the public debate about the state lottery – *kungliga nummerlotteriet* – in Sweden during early nineteenth century. At the time, state lotteries were debated and prohibited in several Western countries, including Sweden, but while scholars have devoted a fair share of attention to this subject internationally, the Swedish case has virtually been ignored by historians. Thus, this study aims to fill this gap of knowledge and provide a better understanding of economic and moral ideas during the period. Moreover, by viewing lottery playing as consumption, the purpose is to explore the discursive tensions of the debate in order to demonstrate how lottery playing was connected to larger economic and cultural themes, e.g. personal responsibility, desire, rationality, thriftiness, hope and disappointment. Specifically, the conflicts between the theoretical concepts of hedonism–abstinence and desire–rationality are at the core of the analysis.

Using mainly parliamentary records and newspapers as source material, a discourse analysis is applied to identify the central themes and rhetorics of the debate. Four aspects are analyzed: the lottery players, the reasons for playing, the consequences of playing, and, finally, how the playing should be handled. Three predominant discourses of lottery playing are identified, compiled and analyzed: the *affirmative* discourse, the *threatening* discourse, and the *pragmatic* discourse. The affirmative discourse emphasized the pleasure and amusement of playing the lottery, providing mainly poor people with hope and an opportunity for a better future. Furthermore, it asserted that the players behaved moderately and participated out of their free will. The threatening discourse, on the other hand, depicted lottery playing as a harmful vice, morally, socially and economically, both for the individual and for the society. The lottery was an immoral institution which exploited and capitalized on poor and ignorant people; hence, it should be abolished. Navigating between these two discourses, a third pragmatic discourse gave priority to the national economy. According to the pragmatic discourse, the lottery provided the state with much needed revenue, and while lottery playing could cause harm and unwanted behaviour, securing the finances of the state was more important than erasing all immorality.

Nyckelord: lotteri, Kungliga nummerlotteriet, spelande, ekonomi, moral, konsumtion, hedonism, asketism, diskursanalys.

Innehåll

Inledning	4
Tidigare forskning	5
Syfte och frågeställning	14
Material och avgränsningar	15
Metod och teoretiska utgångspunkter	17
Historisk bakgrund	21
Analys: Lotterispelandets praktik, problematik och lösningar	24
Lotterispelarna	24
Lotterispelandets drivkrafter	29
Lotterispelandets konsekvenser	36
Lotterispelandets hantering	45
Avslutande diskussion	55
Källor och litteratur	60

[S]å skyndar jag mig upp mot Slottet ifrån bron,
tills invid Storkyrkan jag trängs af stora hopar
af folk, som redan hastat hit,
att se på dragningen af Nummer-Lotteri 't¹

Inledning

Under borgarståndets riksdagsmöte i Börshuset på Stortorget i Stockholm den 5 juni 1809 lästes ett memorial upp som argumenterade för att avskaffa det kungliga nummerlotteriet som hade funnits i nära 40 år. Memorialets upphovsman – kaptenen och källarmästaren Nils Otter – hävdade att inrättningen utövade ”en uppenbart skadlig inflytelse på allmänna välmågan” som ledde ”till sedernas förderf och en verklig *immoralité*”.² Vidare menade han att om staten i stället för

att waka öfwer sederna och belöna dygden, söker draga fördelar af elaka böjelser och *passioner*; om den qwäfwär fliten och idogheten genom retelsen till en hastig lycka och wälstånd, utan eget arbete och bemödande, så skall snart *corruptionen* förstöra all samfundsygd, och den allmänna nöden och sedeförderfwet leda till de mest förtwiflade utbrott.³

Med förslaget blev Otter den första riksdagsrepresentanten som väckte frågan om lotteriets indragande, och han fick både stöd och mothugg av andra ledamöter. Frågan fortsatte att diskuteras vid ytterligare fyra riksdagar innan ständerna 1840 enades om att avskaffa nummerlotteriet.⁴ Under denna drygt 30 år långa period debatterades, kritiserades, försvarades och skildrades lotteriet, spelarna och spelandet inte enbart i den politiska sfären utan också i den framväxande offentligheten, i press och litteratur. Nummerlotteriet var det enda lagliga lotteriet i Sverige under perioden, då både inhemska och utländska lotterier var förbjudna.⁵ En del ifrågasatte lämpligheten i att staten på detta sätt i praktiken uppmuntrade till spelande, vilket med säkerhet skulle leda till individers och samhällets fördärv. Andra betonade medborgarnas personliga ansvar att inte spela över sina tillgångar och framhöll lotteriet som ett bålverk mot ännu

---

¹ Niklas Joakim af Wetterstedt, *Stockholm. Philosophisk, satirisk och poetisk målning*. (Stockholm 1823) s. 28–29.

² Borgarståndets protokoll, 1809, s. 313.

³ Borgarståndets protokoll, 1809, s. 315.

⁴ Carl V. L. Charlier, *Utredning angående inrättandet av ett svenskt statslotteri* (Malmö 1922) s. 32–33.

⁵ Charlier (1922) s. 31–32.

värre laster. Skönlitterära texter skildrade svenskarnas omåttliga och omåttliga spelbegär. Vid-skepliga strategier för att vinna florerade; drömtydningsböcker refererade uttryckligen till nummerlotteriet och ”översatte” drömmar till nummer att satsa på. I en tid av omfattande samhälls-förändringar gav alla dessa framställningar uttryck för föreställningar och värderingar om önskvärda och icke önskvärda ekonomiska och moraliska beteenden. Hur dessa föreställningar och värderingar såg ut och samspelade är ämnet för denna undersökning.

Trots att Trisslotten i skrivande stund är den svenska dagligvaruhandelns mest sålda produkt (i både antal och värde)⁶ är lotteri inget modernt fenomen. Ursprunget till dagens lotterier brukar förläggas till renässansens Italien, men andra varianter har existerat och utövats både förr och senare i olika kulturer runt om i världen. Oavsett historisk kontext har spelformen aldrig varit en värdeneutral aktivitet. Lotteriernas historia är historien om moral, dygd och last, sparsamhet och slöseri, hopp och lycka, sorg och ekonomiska umbäranden. Det är historien om synen på individens ansvar för sina handlingar och sin försörjning, och om samhällets eventuella plikt att ingripa och begränsa skadeverkningar. Frågan om den enskildas kontra statens och samhällets ansvar i samband med lotterispelande kan emellertid kopplas till en större ekonomisk och konsumtionshistorisk kontext. Konsumtion innefattar som bekant inte bara fysiska varor utan även exempelvis tjänster och upplevelser. I denna bemärkelse kan lotterispel förstås som konsumtion; som en ekonomisk investering, förvisso flyktig, till vilken spänning, förhoppningar och drömmar knyts och resulterar i glädje eller besvikelse. Precis som utsagor om konsumtion i allmänhet rymmer uppfattningar om samhället och människan,⁷ menar jag att föreställningar om lotteri och spelande kan säga oss något fundamentalt om samtidens ekonomiska tänkande och synen på mänskligt beteende.

Tidigare forskning

Historiker var länge relativt ointresserade av spel och lotterier. Området ansågs mer eller mindre oseriöst. Men under 1960- och 1970-talen började forskningsfältet växa och åtnjuta allt större vetenskaplig tyngd. Genomgripande förändringar inom spelbranschen, främst i anglosaxiska länder, anses ligga bakom utvecklingen. Flera kommersiella spelformer (till exempel bingo, kasinon, spelautomater och amerikanska delstatslotterier) legaliserades, samtidigt som det allmänna spelandet spreds och ökade.

---

⁶ ”Därför skrapar vi på som aldrig förr”, *Svenska Dagbladet* 31/3 2023.

⁷ Leif Runefelt, *Att hasta mot undergången. Anspråk, flyktighet, föreställning i debatten om konsumtion i Sverige 1730–1830* (Lund 2015) s. 13.

Dessa historiska omständigheter har dock resulterat i att forskningsfältet lider av såväl geografiska som ”disciplinära” obalanser, menar den österrikiske spelhistorikern Manfred Zollinger. För det första råder en påtaglig övervikt på studier från och om Storbritannien, USA, Kanada och Australien. För det andra domineras fältet av ekonomer, jurister, statsvetare och medicinska forskare, medan samhällsvetare och historiker i stor utsträckning fortfarande verkar i marginalen.⁸ Den historiska forskningen har i sin tur företrädesvis präglats av politiska, ekonomiska och till viss del sociala perspektiv. De kulturhistoriska aspekterna har inte fått samma utrymme. Men det finns trots allt forskning som är relevant för att sätta min studie i ett större historievetenskapligt sammanhang.

Internationell forskning

På 1990-talet publicerades flera översiktliga historiska studier om spel. Mark Clapson undersöker i första hand vadslagningsspel (på hästar, hundar, fotboll m.m.) inom engelsk arbetarkultur, från avskaffandet av det statliga lotteriet (som fanns i England mellan åren 1694 och 1826) fram till omkring 1960. En central fråga för honom är varför folk fortsatte att spela, trots intensiva försök från olika samhällsaktörer att förhindra och förebygga det. Förklaringen till spelandets motståndskraft var, enligt Clapson, att de som spelade såg aktiviteten som ett uttryck för självbehärskning, inte ekonomiskt eller moraliskt fördärv, och att detta synsätt underminerade ansträngningar att minimera spelet.⁹

En liknande ansats har Roger Munting, som i sin komparativa studie tecknar spelet ekonomiska och sociala historia i Storbritannien och USA. Tidsmässigt rör han sig under en något senare period, men liksom Clapson intresserar han sig framför allt för paradoxen (som Munting kallar det) att spelet historiskt och i nutid stadigt har ökat, samtidigt som det har varit föremål för moraliska fördömanden och hård lagstiftning.¹⁰ Samma år som Muntings bok gavs ut, 1996, kom en antologi om ”spelkulturer” i olika länder i västvärlden (USA, Storbritannien, Australien) och Afrika (Kamerun och Senegal), med statsvetaren Jan McMillen som redaktör. Några av bidragen har en delvis historisk inriktning, men huvudsakligen fokuserar författarna på 1900-talet och ämnen som spellagstiftning och hur spelande har skildrats i populärkultur. De

---

⁸ Manfred Zollinger, ”Dealing in Chances – An Introduction”, i Manfred Zollinger (red.), *Random Riches. Gambling Past & Present* (London 2016) s. 1–2; James Raven, ”Debating the Lottery in Britain c. 1750–1830”, i Zollinger (2016) s. 93–95; Jan McMillen, ”Introduction”, i Jan McMillen (red.), *Gambling Cultures. Studies in History and Interpretation* (New York 1996) s. 1.

⁹ Mark Clapson, *A Bit of a Flutter. Popular Gambling and English Society, c. 1823–1961* (Manchester 1992).

¹⁰ Roger Munting, *An Economic and Social History of Gambling in Britain and the USA* (Manchester 1996).

historiska perspektiven tillämpas främst för att förstå och förklara dagens spelkulturer, inte för att undersöka spelandets historia i sig.¹¹

Sociologen Gerda Reith tar i *The Age of Chance* (1999) ett brett grepp om spelande i västvärlden. Hon undersöker föreställningar om och upplevelser av slump i olika tider och kontexter och hur dessa uppfattningar har samspelat med olika former av hasardspel, bland annat lotterier. Reith menar att alltsedan 1600-talets förvetenskapligande genom teorier om sannolikhet och statistik har slump och osäkerhet gradvis blivit en integrerad och accepterad del av det moderna livet. Varje spelform speglade det omgivande samhällets värderingar och måste betraktas i sin historiska och kulturella kontext, enligt Reith, som menar att spelande oftast var uppdelat längs klassgränser; exempelvis var det i första hand de fattigare samhällsskikten som spelade på lotterier, eftersom denna spelform triggade drömmar om social rörlighet.¹²

Med ett liknande synsätt undersöker Bob Harris varför spelandet ökade i England under ”det långa 1700-talet” (enligt Harris cirka 1690–1830), vilka som spelade och hur spelandets praktik och betydelse förändrades.¹³ Precis som Reith hävdar Harris att för att förstå spelandets roll och funktion måste det analyseras i ett brett samhällsperspektiv: kulturellt, socialt och ekonomiskt. Begrepp som ”gambling fever” och ”gambling mania”, som enligt Harris används frekvent av historiker (däribland ovan nämnde Munting) för att förklara spelandets popularitet i England, är nästintill analytiskt värdelösa. Engelsmännens spelande under denna period var varken exceptionellt vidlyftigt jämfört med andra länder eller uteslutande irrationellt, två antaganden som enligt Harris vanligtvis förknippas med ”gambling mania” men som saknar historiska belägg.¹⁴ Vad som i praktiken möjliggjorde för många fler människor att spela, menar Harris, var huvudsakligen en omfattande urbanisering och kommersialisering av det brittiska samhället.¹⁵

Annan forskning har behandlat de politiska och samhälleliga debatterna om lotterier mer specifikt och hur dessa ledde fram till avskaffande och förbud av lotterier i början av 1800-talet. Från ett rättsvetenskapligt perspektiv har David Miers studerat hur olika former av spelande har reglerats i Storbritannien och menar att argumenten för spelreglering uppvisar en slående kontinuitet genom historien. Tre kategorier lyfts fram: ”fara” (spelande kan leda till allvarlig ekonomisk och psykologisk skada för de som spelar och deras familjer), ”moral” (spelande är i sig oönskat på grund av de attityder det upprätthåller eller uppmuntrar) samt ”externa effekter”, en

---

¹¹ McMillen (1996).

¹² Gerda Reith, *The Age of Chance. Gambling in Western Culture* (London 1999) s. 10–11, 57.

¹³ Bob Harris, *Gambling in Britain in the Long Eighteenth Century* (Cambridge 2022) s. 15, 29–30, 259.

¹⁴ Harris (2022) s. 1, 6, 10–14.

¹⁵ Harris (2022) s. 259–261.

förlängning av de två föregående argumenten (tredje part, alltså människor som inte själva spelar, kan påverkas negativt av spelande).¹⁶

Vad gäller själva debatten om det engelska statliga lotteriet gör Miers en uppdelning av argumenten i dels "social harm", dels "moral harm". De sociala farorna som betonades var bedrägerier, arbetsfrånvaro och stora folksamlingar vid dragningar som befarades att bli en grund för politiska protester. Den moraliska kritiken gick i huvudsak ut på att lotterier ödelade människors arbetsamhet, korrumpade deras moral och framkallade en "spelanda" hos folket.¹⁷ Miers kontextualiserar lotterikritiken och hävdar att det vid den här tiden fanns en önskan och ett behov att skilja på positiva och negativa former av ekonomisk risk i det framväxande kapitalistiska och industriella systemet. "Produktivt" risktagande uppmuntrades, medan "improduktivt" dito fördömdes.

[T]he need to invest capitalism with a moral component and thus to separate gaming and wagering contracts from commerce, the engine of industrial and economic development, meant that 'drawing the line between gambling and other forms of financial risk had particular urgency during the Victorian period'.¹⁸

James Raven har argumenterat för att det statliga lotteriet i England inte avskaffades främst av moraliska skäl, utan på grund av att de statliga intäkterna från verksamheten stadigt minskade från slutet av 1700-talet. Den egentliga frågan är därför, enligt Raven, inte varför lotteriet avskaffades i mitten av 1820-talet utan varför det överlevde så länge som det gjorde. De moraliska argumenten användes som förevändning för att avveckla lotteriet, men i grunden var det nationalekonomiska orsaker som avgjorde dess slutliga öde, menar Raven. Verksamheten blev allt mindre inkomstbringande för staten, men levde kvar till följd av ett slags institutionell tröghet. Efter några synnerligen olönsamma lottdragningar runt 1820 fanns till slut inget alternativ än att avskaffa systemet.¹⁹

Jonathan D. Cohen har skrivit en nutidshistorisk redogörelse för återkomsten och utbredningen av delstatslotterier i USA från 1960-talet fram till i dag. I en kort historisk bakgrund konstaterar Cohen att majoriteten av de amerikanska delstaterna började förbjuda lotterier under 1820-talet, alltså samtidigt som Storbritanniens statliga lotteri avskaffades. Enligt Cohen drevs förbuden i USA igenom framför allt på grund av oro för bedrägeri, misskötsel och spelandets

---

¹⁶ David Miers, *Regulating Commercial Gambling. Past, Present, and Future* (2004) s. 4–5.

¹⁷ Miers (2004) s. 142–147.

¹⁸ Miers (2004) s. 148.

¹⁹ James Raven, "The Abolition of the English State Lotteries", *The Historical Journal* 34, nr. 2 (1991) s. 371–389; Raven (2016) s. 93.

konsekvenser för fattiga människor.²⁰ För att tala med Miers var det med således de sociala skadeverkningarna, inte de moraliska, som stod i centrum. En delvis annan förklaring till delstaternas lotteriförbud ger rättsvetaren George Robert Blakey. Utöver de sociala aspekterna framhåller han det växande religiösa motståndet mot spelande i USA, bland annat inom metodismen.²¹

Också inom litteraturvetenskaplig forskning med historisk inriktning har spel och lotteri behandlats, då som tema i skönlitteratur. I såväl England som Frankrike under 1500- och 1600-talen sågs spelande som en aktivitet som främjade fusk och olagliga ekonomiska transaktioner, menar litteraturvetarna Line Cottegnies och Louise Fang. Eftersom slumpen, inte skicklighet, var avgörande i många spel kunde vinster uppfattas som en form av stöld, enligt rådande puritansk moral. Samtidigt som myndigheter var oroliga för konsekvenser som skuldsättning och fattigdom passade vissa stater på att inrätta offentliga lotterier för att försöka slå mynt av ”spelfebren”. Eftersom spel och lotterier var en så pass utbredd, uppmärksammas och omstridd företeelse är det inte konstigt att den satte avtryck i litteraturen under tidigmodern tid, noterar Cottegnies och Fang. Enligt dem tyder de litterära representationerna på att frågan om spel gradvis bröt sig loss från de moraliska, politiska och religiösa diskurserna och småningom blev ett alltmer socialt problem, i stället för ett moraliskt. Spelintresset spred sig också till den vetenskapliga sfären, där exempelvis den franske matematikern Blaise Pascal i mitten av 1600-talet utvecklade teorier om sannolikhet.²²

Litteraturvetaren Jessica Richard har undersökt hur speltemat användes i litteratur i 1700-talets England. Precis som Miers framhåller hon hur centralt risktagande och spekulation var för 1700-talets kapitalism och att ekonomin byggde på romantiska och känslomässiga föreställningar, snarare än rationella beräkningar.²³ Medan tidigare forskning har argumenterat för att irrationalitet successivt ersattes av rationalitet under upplysningstiden, hävdar Richard att spänningen och relationen mellan kontroll och slump fortlevde parallellt i England under hela 1700-talet, vilket i sin tur förklarar det utbredda spelandet bland engelsmännen under den perioden.²⁴ De offentliga lotterierna kan enligt Richard inte likställas med andra hasardspel, bland annat eftersom det fanns en inbyggd ekonomisk dualism då en del av överskottet ofta användes för

---

²⁰ Jonathan D. Cohen, *For a Dollar and a Dream. State Lotteries in Modern America* (2022) s. 13.

²¹ G. Robert Blakey, ”State Conducted Lotteries: History, Problems, and Promises”, *Journal of Social Issues* 35, nr. 3 (1979) s. 68–69.

²² Line Cottegnies & Louise Fang, ”Foreword: Playing, Gambling and Cheating in Early Modern England and France”, *Etudes Epistémè*, nr. 39 (2021).

²³ Jessica Richard, ”’Putting to Hazard a Certainty’: Lotteries and the Romance of Gambling in Eighteenth-Century England”, *Studies in Eighteenth-Century Culture* 40, (2011a) s. 179–180.

²⁴ Jessica Richard, *The Romance of Gambling in the Eighteenth-Century British Novel* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire 2011b) s. 12–13.

allmänna ändamål: "Buying a lottery ticket is both unproductive sacrificial expenditure and productive proto-capitalism investment."²⁵ Att satsa pengar på lotteri kan enligt detta synsätt på samma gång utgöra ett känslomässigt, olönsamt, privatekonomiskt slöseri och en förnuftig, fruktsam investering i det offentliga.

I en studie från 2022 analyserar litteraturvetaren Marius Warholm Haugen hur en italiensk roman av Pietro Chiari från 1757, om en ung kvinna som blir besatt av att spela på lotteri, översattes till franska och engelska i början av 1800-talet. Warholm Haugen konstaterar att respektive översättningar uppvisar en "rekontextualisering", det vill säga att berättelsen ändrades och anpassades till de olika nationella och kulturella förhållandena.²⁶ Warholm Haugen visar på en koppling mellan lotterilitteraturen och "the lottery fantasy" under 1700-talet: drömmen om socialt avancemang genom en stor lotterivinst. Såväl de moderna romanerna som lotteridrömmen kan ses som kulturella uttryck för att också helt vanliga människor kunde vara med om extraordinära händelser.²⁷

Ett annat tidstypiskt fenomen i Chiaris roman är inslagen av vidskepliga föreställningar, åtminstone i den italienska originalversionen. Oneiromanti (drömtydning) och numerologi framställs som populära metoder för att förutsäga vinnande lotterinummer, men det betyder inte att alla läsare var övertygade om dessa strategiers framgång, poängterar Warholm Haugen. Tvärtom kunde det uppfattas som satir.²⁸ Det är inte osannolikt att samma eller liknande innehåll i den europeiska lotterilitteraturen och lotteridrömmarna spreds till och cirkulerade i Sverige och den inhemska debatten om lotteri under tidigt 1800-tal.

Svensk forskning

I kontrast till den internationella forskningen är lotteriers historia i Sverige relativt outforskad. Om själva nummerlotteriet finns mycket lite gjort. I ett par kortare texter från 1930-talet skildrar juristen Birger Wedberg översiktligt dels nummerlotteriets organisation och verksamhet²⁹, dels icke-statliga egendomslotterier under första hälften av 1800-talet³⁰. Båda framställningar ingår i större verk och har ett huvudsakligen politiskt-administrativt perspektiv. I den första texten berör Wedberg visserligen riksdagsdebatterna om nummerlotteriet och hur flera ledamöter

---

²⁵ Richard (2011a) s. 184.

²⁶ Marius Warholm Haugen, "Translating the Lottery: Moral and Political Issues in Pietro Chiari's *La Giuocatrice Di Lotto* and Its French and English Translations", *Comparative Literature Studies* 59, nr. 2 (2022) s. 241, 243.

²⁷ Warholm Haugen (2022) s. 244–245.

²⁸ Warholm Haugen (2022) s. 244, 247.

²⁹ Birger Wedberg, *Gabriel Poppius. Minnesteckning* (Stockholm 1934).

³⁰ Birger Wedberg, *Tärningkast om liv och död. Rättshistoriska skisser* (Stockholm 1935).

bland annat uttryckte hård kritik mot den ”ohyggliga folkfesten” som omgav varje dragning i form av stora folksamlingar ackompanjerade av pukor och trumpeter.³¹ Wedbergs genomgång av debatten om lotteriets avskaffande är i hög grad deskriptiv och innehåller ingen analys, och han visar ingen djupare ambition att förstå eller förklara debattens bakgrund och historiska kontext.³²

I sin andra text – om lotterispel under Karl XIV Johans regeringstid – behandlar Wedberg de så kallade fastighetslotterierna, det vill säga försäljning av privata, fasta egendomar – såväl svenska som utländska – genom lotteri. Lotterierna anordnades efter förebild från kontinenten och började dyka upp i Sverige i början av 1820-talet. Denna icke-statliga verksamhet, ofta arrangerad med hjälp av utländska lotteriföretag, var förbjuden enligt lag och väckte därmed debatt, som dock var varken lika omfattande eller lika utdragen som den om nummerlotteriet. Efter att frågan på begäran av kung Karl XIV Johan hade utretts utfärdades 1824 en förordning som under vissa förhållanden tillät försäljning av fast egendom genom lotteri.³³ Under resten av Karl XIV Johans styre förekom dessutom privata (i praktiken olagliga) lotterier där vinsterna kunde bestå av lösöre, böcker eller pengar.³⁴

Från ett strikt ekonomihistoriskt perspektiv undersöker Sarah Linden Pasay i sin avhandling hur myndigheter i England och Sverige använde statlig media för att kommunicera ekonomiska frågor (bland annat angående nummerlotteriet) med allmänheten under perioden 1770–1820.³⁵ Linden Pasay intresserar sig inte för debatten om lotteriet eller dess kulturhistoriska aspekter. På annat håll har hon dock argumenterat för att frånvaron av kritik ur en moralisk synvinkel under nummerlotteriets första tid kan förklaras av den historiska kontexten, det vill säga upplysningen. Så länge lotteriet bidrog till statens finanser fanns det ingen anledning att ifrågasätta systemet. Enligt Linden Pasay började spelande uppfattas negativt först i samband med moderniteten och dess tankar om negativa beteenden och konsekvenser av konsumtion.³⁶ Även om denna förklaringsmodell framstår som förenklad kan den vara relevant att ha med sig i den fortsatta analysen.

---

³¹ Wedberg (1934) s. 358.

³² Wedberg (1934) s. 365–374. Samma avsaknad på historievetenskaplig analys gäller för litteratur- och spelforskaren Göran Wessbergs korta rättshistoriska exposé över svenska spel och lotterier, bl.a. nummerlotteriet. Se Wessberg, ”Om spel i svensk lagstiftning fram till år 1900”, i *Lotteriinspektionens skriftserie*, nr. 1 (2012) s. 17–18.

³³ Wedberg (1935) s. 192–194.

³⁴ Wedberg (1935) s. 202–205.

³⁵ Sarah Linden Pasay, *Stable Media in the Age of Revolutions. Depictions of Economic Matters in British and Swedish State Newspapers, 1770–1820* (2017).

³⁶ Sarah Linden Pasay, ”Selling the lottery?: Representations of the Swedish *Nummerlotteriet* in the early modern press” [konferensbidrag Uppsala universitet] (2015) s. 3–4.

Om vi breddar blicken till andra lotterier finns det mer svensk forskning. Historikern Orsi Husz undersöker penninglotterier åren 1897–1939 i sin avhandling om svensk konsumtionskultur i början av 1900-talet.³⁷ Trots att Husz studerar lotteri under en senare period och från ett delvis annat perspektiv än jag kan hennes resultat och slutsatser vara relevanta för min undersökning. Till exempel menar hon att begreppen hedonistiskt (upplevelse, njutning, nöje) och rationellt (förnuftigt, ändamålsenligt, behärskat) ofta har beskrivits som varandras motsatser i historisk konsumtionsforskning. Enligt Husz är denna motsättning falsk; de verkliga motsatserna är hedonism/asketism och rationalitet/irrationalitet.³⁸ Husz menar att hedonism och rationalitet inte nödvändigtvis utgjorde konkurrerande krafter i samhällsdebatten under tidigt 1900-tal. Tvärtom kunde lotterier i vissa sammanhang framställas som rationell konsumtion. Staten ville uppmuntra medborgare både att vara sparsamma och att ägna sig åt lotterispel.³⁹ Därför uppstod en intressekonflikt mellan ekonomisk vinst och ”moralisk värdoförlust”, ett dilemma som staten försökte hantera och lösa på olika sätt. En i grunden hedonistisk och omoralisk aktivitet som lotteri kunde bland annat legitimeras och ”rationaliseras” om avkastningen ”renades” genom att gå till ett behjärtansvärt, välgörande ändamål eller användes till allmännyttiga, kollektiva och långsiktiga mål, såsom pension. ”Individens irrationella spelande skulle på detta sätt bli rationellt i längden”, skriver Husz.⁴⁰

Föreställningar om ”spelaren” och spelande av olika slag kopplades under 1800-talet i hög grad till moral. I historikern David Tjeder's avhandling om svenska manlighetsideal i medelklassen analyserar han hur ”moralister” genom rådgivningslitteratur försökte fostra pojkar och unga män till dygdiga, vuxna män. För att lyckas med övergången från barndom till vuxenliv var det avgörande att bemästra ”passioner” och bygga ”karaktär”, två nyckelbegrepp för att förstå föreställningar om moral och manlighet under 1800-talet, menar Tjeder.⁴¹ Passioner förstods under perioden som ”opersonliga, hotande krafter” och fanns hos både män och kvinnor. Exempel på passioner var hopp, rädsla, glädje, sorg, ilska och kärlek.⁴² Spelande ansågs vara en särskilt farlig passion, men vissa moralister föreställde sig att faran med spelande i stället var att det väckte andra passioner.⁴³ Karaktär var en antonym till passioner och byggdes genom

---

³⁷ I journalisten Björn Anderös populärhistoriska bok *Vinnare!* (Höganäs 1997) om Penninglotteriets historia åren 1897–1997 ingår ett kort avsnitt om tidigare svenska lotterier, däribland nummerlotteriet, men det tillför ingen ny kunskap i ämnet. Se Anderö (1997) s. 10–11.

³⁸ Orsi Husz, *Drömmars värde. Varuhus och lotteri i svensk konsumtionskultur 1897–1939* (Hedemora 2004) s. 27–28.

³⁹ Husz (2004) s. 304–305.

⁴⁰ Husz (2004) s. 314–315.

⁴¹ David Tjeder, *The power of character. Middle-class masculinities, 1800–1900* (Stockholm 2003) s. 39.

⁴² Tjeder (2003) s. 40.

⁴³ Tjeder (2003) s. 41.

hårt arbete; det var ingen medfödd egenskap. Småningom blev det en del av mannens inre liv, hans essens.⁴⁴ Moralister hade generellt en svag tro på mäns förmåga att stå emot passioner. Det fanns en ständig risk att ”falla”.⁴⁵ Framför allt unga (män) befann sig i riskzonen för passioner. Dels var passioner starkare hos unga, dels hade de svagare motståndskraft mot passioner utifrån.⁴⁶

Intressant är också den perspektivförskjutning vad gäller moraliska uppfattningar som Tjeder framhåller (och som också Michel Foucault har betonat), nämligen skiftet från att tala om *praktiker* och *beteenden* till att tala om *människotyper* och *karaktär*. På 1700-talet varnade moralister för spelande eftersom man kunde förlora pengar. Men under 1800-talet blev det plötsligt farligt att spela eftersom man riskerade att *bli en spelare* och att inte bara förlora pengar utan än värre sin karaktär och sin manlighet.⁴⁷ David Tjeder diskuterar visserligen inte lotterier specifikt, men i hans analys av moral och spelande finns dels historisk kontext, dels flera teoretiska begrepp och perspektiv som kan vara givande för min undersökning.

Socialantropologen och spelforskaren Per Binde har i flera artiklar studerat frågor om spelberoende, behandling och reglering, men han har också delvis behandlat historiska perspektiv. I en kortfattad genomgång över spelandets historia i Sverige konstaterar Binde att synen på spelande har regelbundet pendlat mellan hårda restriktioner och relativt liberala förhållningsätt. Han pekar på att detta cykliska mönster även går igen i andra europeiska länder och i USA och förklarar attitydförändringarna med mer allmänna växlingar i samhällsmoralen.⁴⁸

Perceived gambling excesses lead to the disapproval and repression of gambling but, after a time, gambling again begins to spread and becomes socially accepted. This oscillation between condemnation and acceptance coincides largely with more general shifts in public morality, as gambling has been considered traditionally one of the vices.⁴⁹

Binde framstår som närmast deterministisk och tar inte hänsyn till att en mångfald av ibland motstridiga föreställningar om spel (och lotteri) kan existera samtidigt. Det finns således skäl att förhålla sig något skeptisk till denna förklaringsmodell och söka om inte andra tolkningar så åtminstone kompletterande sådana.

---

⁴⁴ Tjeder (2003) s. 57, 60.

⁴⁵ Tjeder (2003) s. 73.

⁴⁶ Tjeder (2003) s. 46.

⁴⁷ Tjeder (2003) s. 74–75.

⁴⁸ Per Binde, ”Gambling in Sweden: the cultural and socio-political context”, *Addiction* 109 (2013) s. 193–198.

⁴⁹ Binde (2013) s. 194.

I en annan artikel framhåller Binde vissa gemensamma nämnare mellan spelande och religion; båda innefattar idéer om det okända, det mystiska och tron på ödet samt hopp om att plötsligt få sig tilldelat något värdefullt som förändrar ens liv till det bättre. Historiskt sett har auktoriteter inom monoteistiska religioner oftast fördömt spelande eftersom dessa aktiviteter har utmanat och konkurrerat med religionernas anspråk på transcendentala domäner. Men de täta banden mellan spelande och religion har även visat sig, menar Binde, genom att människor i olika tider och samhällen har bett till gudar, helgon och andar om lycka och framgång i spel. I det syftet kunde exempelvis människor i södra Italien vända sig till vissa specifika helgon för att få reda på vilka nummer som skulle dras i lotterierna.⁵⁰

Eftersom jag ser lotterispelande som ett slags konsumtion kan slutligen här nämnas idéhistorikern Leif Runefelts studie om debatten kring konsumtion i Sverige 1730–1830. En av hans poänger är att nya varor och vanor utmålades som hot mot den hierarkiska samhällsordningen och att människor som deltog i den nya konsumtionen gjorde sig skyldiga till förställning och strävade efter att vara någon eller något de inte var. Förställning och alltför höga anspråk var ett brott mot det naturliga, det sanna, det förnuftiga och Guds ordning. Samtidigt var människan av naturen svag och flyktig och därmed benägen att förställa sig. Denna paradox utgjorde enligt Runefelt ”konsumtionskritikens dilemma”.⁵¹ Hur passar debatten om nummerlotteriet in i en bredare konsumtionsdebatt under denna period? Uppfattades till exempel möjligheten att genom lotteriet uppnå ”hastig lycka och välstånd”, som riksdagsmannen Otter uttryckte det, som ett potentiellt samhällshot? Runefelt lägger stor vikt vid konsumtionskritik och konsumenten som problem och hot. Visserligen var dessa teman centrala även i debatten om lotteri, men jag är också intresserad av att undersöka mer bejakande uppfattningar av lotterispel.

Syfte och frågeställning

Vi kan alltså konstatera att kritik mot offentligt anordnade lotterier i flera länder växte i början av 1800-talet och kulminerade i och med avskaffandet av desamma. Ytligt sett följer Sverige detta mönster, men vi vet inte hur den svenska debatten såg ut eller hur den ska förstås, eftersom lotterispel under denna period inte har studerats här på ett systematiskt sätt. Tidigare framställningar om nummerlotteriets historia har kort och koncist slagit fast att det avskaffades på grund av ”moraliska skäl”, utan att gå djupare in på vad som föregick beslutet. Linden Pasay argumenterar för att moderniteten medförde en ny, kritisk syn på spelande. Vid samma tid, under

---

⁵⁰ Per Binde, ”Gambling and religion: Histories of concord and conflict”, *Journal of Gambling Issues* 20, nr. 1 (juni 2007) s. 145–149.

⁵¹ Runefelt (2015) s. 288–289.

första hälften av 1800-talet, inleddes den svenska industrialiseringen. Effekterna slog ojämnt över landet, men inkomstökningar och prisfall på många varor ledde till att stora befolkningsgrupper fick bättre ställt och att konsumtionen per invånare fördubblades mellan 1800 och 1850.⁵² Ett antagande är att denna utveckling sammantaget skapade ett ökat intresse i offentligheten att styra hur människor hanterade och spenderade sina pengar.

Ambitionen med uppsatsen är att bidra med kunskap om hur lotterispel har diskuterats och förstått under en av tidigare historieforskning försummad tidsperiod. Syftet är att utforska det diskursiva spänningsfältet mellan olika uppfattningar om lotterispelande för att blottlägga ekonomiska ideal och hotbilder. Med andra ord är det inte de faktiska förhållandena kring nummerlotteriet och spelarna som är av primärt intresse, utan vilka föreställningar och värderingar som kom till uttryck när det talades och skrevs om dessa företeelser. Lotterispel kan i denna undersökning snarast liknas vid en lins genom vilken det omgivande samhällets ekonomiska och kulturella uppfattningar framträder. En övergripande målsättning är att bidra till en större förståelse av ekonomiskt och moraliskt tänkande i förhållande till lotterispel.

Följande frågor kommer att vara styrande för den empiriska framställningen:

- Vilka grupper ansågs spela på lotteri? Vilka egenskaper hade spelarna?
- Vilka orsaker till lotterispelandet angavs? Vad drev människor att spela på lotteri?
- Vilka konsekvenser påstods lotterispelandet ha?
- Vilka åtgärder gällande lotterispelandet diskuterades?

Material och avgränsningar

Nummerlotteriet diskuterades på olika nivåer och arenor i samhället, och av olika aktörer. Att ge en heltäckande bild av alla aspekter är inte realistiskt inom ramen för denna uppsats, men genom att använda olika typer av källor är ambitionen att kunna göra en så nyanserad och fullständig analys som möjligt, med hänsyn till både bredd och djup. De tre materialkategorierna är riksdagsprotokoll, opinions- och nyhetstexter i press samt ”populärkulturella” och skönlitterära texter. Den tidliga avgränsningen 1809–1840 motiveras av att den utgör den mest intensiva perioden av lotteridebatten, från det första politiska förslaget om nummerlotteriets avskaffande till den faktiska nedläggningen.

Riksdagstryck – bland annat protokoll, motioner, betänkanden och propositioner – utgör den huvudsakliga delen av källmaterialet. Motioner om nummerlotteriets avskaffande lades fram

---

⁵² Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel* (Lund 2014) s. 75–76.

vid riksdagarna åren 1809–1810, 1817–1818, 1823, 1828–1829, 1834 och 1840, då riksdagen slutligen beslutade att institutionen skulle upphöra. Under samtliga dessa riksdagar diskuterades och debatterades lotteriets verksamhet och hur man ansåg att den skulle hanteras framöver. Debatterna finns bevarade i riksdagsprotokollen för respektive stånd som trycktes och gavs ut samma år eller året efter varje riksdag. Allt material finns i fysisk form på Universitetsbiblioteket i Lund och i digitaliserad form på Kungliga biblioteket.⁵³ Med hjälp av registret till riksdagens protokoll 1809–1866 har jag lokaliserat och gått igenom alla delar som berör nummerlotteriet. En grov uppskattning är att det rör sig om cirka 600 sidor.

Genom riksdagsmaterialet är det inte möjligt att komma åt ledamöternas ”egentliga” uppfattningar om lotterispel eller deras avsikter med sina uttalanden. Det går inte heller att avgöra i vilken omfattning en enskild åsikt var spridd, etablerad, populär eller representativ. Dessa omständigheter är å andra sidan inte relevanta för undersökningen. Syftet är att ta reda på vilka idéer och föreställningar kring lotterispelande som uttrycktes och cirkulerade i samtiden. Vidare kan man förvänta sig att utsagorna är mer eller mindre tendentiösa, vilket inte heller är något problem; tvärtom är det just värderande omdömen och attityder jag letar efter och undersöker. Vad gäller protokollens tillförlitlighet är det högst sannolikt att de skildrar ledamöternas yttranden så som de själva önskade att framställas. Innan protokollen trycktes gavs möjlighet att justera anteckningarna för att till exempel undvika felaktiga citat.

Eftersom målsättningen är att inte enbart undersöka den politiska debatten och ”elitens” syn på ”folket” kommer riksdagsmaterialet att kompletteras med andra typer av källor. Främst använder jag mig av dagstidningar och annat pressmaterial som finns digitaliserat och tillgängligt via Kungliga biblioteket.⁵⁴ Tidningar nådde en annan och ansenligt större och växande publik än riksdagsdebatterna och hade ofta en mer vardagsnära infallsvinkel. Det icke-politiska sammanhanget torde gissningsvis innebära att samtalet inte endast behandlade sakfrågan om nummerlotteriets vara eller icke vara, utan också lotterispelandets praktik. Till skillnad från riksdagsdebatterna framgår sällan vem som står bakom en enskild tidningstext, framför allt i början av undersökningsperioden.⁵⁵ Dock innebär detta inget problem, då studien primärt fokuserar på innehållet i texter och utsagor, inte avsändare och deras avsikter.

---

⁵³ riksdagstryck.kb.se/standsriksdagen.html

⁵⁴ tidningar.kb.se

⁵⁵ Enligt språkvetaren Anna Gustafsson var denna anonymitet en medveten strategi i den offentliga debatten under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Förutom att skydda den enskilda författaren ansågs anonymiteten främja saktighet och opartiskhet. Anna Gustafsson, *Pamfletter! En diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet* (Lund 2009) s. 228.

Urvalet av pressmaterial har krävt något slags systematik för att exemplen inte ska bli godtyckliga. Jag har därför undersökt tidningar under samma år som ovan nämnda riksdagar hölls, det vill säga 1809–1810, 1817–1818, 1823, 1828–1829, 1834 och 1840. Urvalet kan vidare motiveras med antagandet att frågan om lotterispel under dessa år uppmärksammades mer än vanligt i det offentliga samtalet. Om så är fallet synliggörs också hur pressen förhöll sig till den politiska debatten (och vice versa) och hur detta samspel såg ut.

Den övervägande delen av tidningsmaterial som omnämner nummerlotteriet består av mer eller mindre identiskt formulerade notiser om dragningar och vinnande nummer, i exempelvis Dagligt Allehanda och Inrikes Tidningar. Dessa har jag sållat bort, då de inte är relevanta för min undersökning. Jag har i stället letat efter längre, berättande texter om lotteri, framför allt opinionsmaterial som insändare och debattinlägg där värderande ord och formuleringar förekommer.

Den tredje och avgjort minsta materialkategorin utgörs av enstaka pamfletter, noveller, drömtydningsböcker och skillingtryck. Här har både sökandet och urvalet varit brett, då denna materialtyp totalt sett under den studerade perioden inte behandlar lotterispel. Återigen är det inte frågan om att teckna en fullständig eller definitiv bild av allt som sades och skrevs, utan att lyfta in olika typer av källor i undersökningen för att berika, bredda och fördjupa analysen, resultaten och slutsatserna.

Avslutningsvis ska göras en kort anmärkning om begrepp. I analysen används ”debatt” och ”debattör” i bred bemärkelse och avser det samlade källmaterialet respektive utsagornas upphovsmän, alltså inte endast utpräglade politiska texter och riksdagsledamöter.

Metod och teoretiska utgångspunkter

För att bearbeta materialet kommer jag att tillämpa en form av diskursanalys. Metoden kräver initialt att begreppet *diskurs* tydligt definieras. Traditionellt förknippas det med filosofen och idéhistorikern Michel Foucault och de politiska filosoferna Ernesto Laclau och Chantal Mouffe, vars synsätt har en starkt teoretisk prägel. Här kartläggs och analyseras diskursiva formationer, regelbundenheter mellan olika utsagor, relationella totaliteter, olikartade positioner och moment. Ett grundantagande för dem är att verkligheten bortom språket är ointressant, eftersom det vi upplever som verkligt eller naturligt konstrueras och existerar inom ramen för diskurser.⁵⁶

Jag kommer i stället att ansluta mig till Leif Runefelts, i mitt tycke, enklare och mer handfasta tolkning och tillämpning. Enligt hans definition är en diskurs ”en beskrivning av en del

---

⁵⁶ Anna Nilsson Hammar, ”Diskursanalys”, i Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.), *Metod. Guide för historiska studier*, andra upplagan (Lund 2022) s. 137–138.

eller aspekt av verkligheten som 1) framförs på bekostnad av andra beskrivningar, 2) är handlingsorienterad och 3) gör anspråk på att vara sann”.⁵⁷ Annorlunda formulerat är diskurser ”vissa dominerande föreställningar om hur tillvaron är och bör vara som på olika sätt kommer till uttryck när någon talar”.⁵⁸

Att analysera diskurser handlar således i grunden om att ”leta efter mönster och systematik i språkanvändningen för att på så vis exponera olika sorters (makt)ordningar (så som de produceras och/eller reproduceras språkligt)”.⁵⁹ Den lämpar sig i första hand för kvalitativa studier där man undersöker upprepningar och likformigheter och blottlägger språkliga mönster.⁶⁰ Konkret krävs att man gör en kodning eller klassificering av källmaterialet genom att identifiera viktiga och återkommande nyckelord, begrepp och teman. Därefter analyseras hur orden användes, i vilka sammanhang de förekom och vilken funktion de fyllde.⁶¹ Diskursanalys går givetvis att använda för att analysera många olika typer av texter, men Magnus Linnarsson har framhållit att det är en passande metod för just riksdagsprotokoll och politiska debatter.⁶²

Efter den inledande kategoriseringen som har beskrivits ovan analyseras materialet med hjälp av teoretiska begrepp. Här ligger de analytiska verktygen retorik och diskurs nära till hands. Retorik kan i detta sammanhang förstås som en nivå under diskurs eller ”diskursens språkliga praktik” som används för att övertyga. Enligt Runefelt är retorik utsagor som är spår av bristfälligt bevarade diskurser.⁶³ Genom retoriken kan debattens dominerande linjer urskiljas. I nästa steg förs analysen upp till diskursnivån.⁶⁴ I praktiken innebär detta att jag i den empiriska delen av uppsatsen kommer att redogöra för vilka centrala retoriker lotteridebatten innehöll. I den avslutande diskussionen kommer jag sedan att höja analysnivån genom att sammanställa och diskutera debattens bärande diskurser.

Min undersökta period på drygt 30 år är relativt kort i ett historiskt perspektiv, och historisk förändring är inte i fokus. Jag har därför valt att behandla alla texter i källmaterialet som tillhörande en och samma diskursiva kontext, oavsett genre. Eftersom jag analyserar texternas innehåll är frågor om deras tillkomst och syften också av mindre betydelse.

För att strukturera och tolka retoriker och diskurser i materialet kommer jag att använda mig av två teoretiska motsatspar som jag har valt utifrån tidigare forskning: hedonism–asketism och

---

⁵⁷ Runefelt (2015) s. 14.

⁵⁸ Runefelt (2015) s. 16.

⁵⁹ Nilsson Hammar (2022) s. 149.

⁶⁰ Nilsson Hammar (2022) s. 154.

⁶¹ Runefelt (2015) s. 17–18.

⁶² Magnus Linnarsson, ”Politiska konflikter i debatt och protokoll”, i Martin Dackling & Sari Nauman (red.), *Teori i historisk praktik* (Lund 2022) s. 147–169.

⁶³ Runefelt (2015) s. 16.

⁶⁴ Linnarsson (2022) s. 165.

begär–förnuft. Forskning om lotterier och konsumtion hänvisar till spänningar och konflikter mellan dessa begreppspaar. Det är rimligt att anta att begreppsparen förekommer även i debatten om nummerlotteriet. De kan därmed bidra till att ringa in de mest relevanta aspekterna av retorikerna och diskurserna. Med hedonism avses här njutning och nöje, medan asketism syftar på sparsamhet och återhållsamhet.⁶⁵ Kontrasterna begär och förnuft⁶⁶ kan i detta sammanhang förstås som personliga egenskaper som ett visst beteende som sedan kan resultera i asketiskt eller hedonistiskt inriktad konsumtion. Spelande har traditionellt uppfattats som en hedonistisk aktivitet kopplad till begär och passioner, men i vissa historiska kontexter går det att tala om en förnuftig eller måttfull hedonism. Huruvida så var fallet under 1800-talets lotterispelande återstår att se.

I centrum för min undersökning står föreställningar och uppfattningar om vilka lotterispelarna var, hur de betedde sig och hur de borde bete sig. Fundamentalt handlade det om önskvärda och icke önskvärda egenskaper och beteenden, om ideal och upplevda hot mot dem. Genom att studera upplevda hot mot samhället uppenbaras samtidigt ideala karaktärsdrag och beteenden. Därför anser jag att George L. Mosses teori om *stereotyper* och *mottyper* kan vara en fruktbar utgångspunkt, fast i en något utvidgad tappning. Ursprungligen avsåg Mosses dikotomi manlig anständighet i medelklassen, där mottyper (oftast judar och homosexuella) saknade manlighet och ställdes emot det normativa manlighetsidealet, stereotypen. De två typerna utgjorde motpoler och förstärkte varandra.⁶⁷ Nu handlar inte min studie om manlighet per se, men den teoretiska konstruktionen med ideal och mottyper är så pass tänjbar att den också är tillämplig på andra områden.

Dock utesluter jag inte att uttalanden om lotterispelare kunde innehålla kritik eller ifrågasättande, implicit eller explicit, av deras manlighet. Som stöd för detta antagande lutar jag mig mot David Tjeder, som har lyft fram ”spelaren” som en av två bärande mottyper (den andre var ”drinkaren”) i diskurser om svenska manlighetsideal i medelklassen under 1800-talet.⁶⁸ Moralister, som Tjeder kallar dem, ansåg att spelande var ett inslag i en destruktiv, manlig kultur. Spelarna sågs som giriga egoister som endast brydde sig om kortsiktig, personlig njutning i stället för samhällets och nationens bästa.⁶⁹ Vad som gjorde spelande särskilt problematiskt för moralister var att en del unga män betraktade det som en typiskt manlig och eftersträvansvärd

---

⁶⁵ Orsi Husz & Amanda Lagerkvist, ”Konsumtionens motsägelser. En inledning”, i Peder Aléx & Johan Söderberg (red.), *Förbjudna njutningar. Spår från konsumtionskulturens historia i Sverige* (Stockholm 2001) s. 11–12.

⁶⁶ Runefelt (2015) s. 282, 284.

⁶⁷ Tjeder (2003) s. 21–22.

⁶⁸ Tjeder (2003) s. 65–66.

⁶⁹ Tjeder (2003) s. 284.

aktivitet.⁷⁰ Som Tjeder poängterar innebar detta att de spelande och drickande mottyperna inte förstärkte (manlighets)idealet, vilket Mosse menade. Snarare utmanade och hotade de det.

---

⁷⁰ Tjeder (2003) s. 85.

Historisk bakgrund

De äldsta svenska lotterierna anordnades runt sekelskiftet 1700.⁷¹ På den tiden handlade det om privata, kortvariga lotterier för välgörande ändamål eller i syfte att finansiera uppföranden av offentliga byggnader som kyrkor, sjukhus och skolor. Det första statslotteriet hölls 1758 och hade formen av ett premieobligationslotteri. Bakgrunden var statens skakiga ekonomi, bland annat till följd av pommerska kriget. Det var dock först vid riksdagen 1769–1770 som Kungl. Maj:t och ständerna beslutade att ett permanent statslotteri, ett nummerlotteri, skulle inrättas.

Statslotteri var ett fenomen i tiden och bedrevs av många europeiska stater, ofta i form av ett nummerlotteri. Detta slags lotteri hade utvecklats i Genua under renässansen, där det varje år utlottades 5 av de totalt 90 senatorsplatserna. Efterhand började invånarna att slå vad om vilka senatorer som skulle finnas bland de utlottade. Spelandet blev så populärt bland folket att Genua inrättade ett statslotteri år 1620. I samband med detta ersattes senatorerna av 90 nummerade kulor. Av dessa drogs fem stycken slumpmässigt, och spelet gick ut på att gissa rätt på ett eller flera nummer, varpå spelaren vann en penningssumma utifrån sin insats och en på förhand bestämd vinstplan.

Det dröjde inte länge förrän fenomenet spred sig i Europa, och furstar och monarker anammade lotterier som ett sätt att öka statsintäkterna. Till Sverige kom nummerlotteriet alltså i början av 1770-talet, samtidigt som alla privata, så kallade enskilda, lotterier förbjöds. De primära syftena som angavs var att öka statens intäkter⁷², förhindra att utländska lotterier etablerade sig i landet och stimulera befolkningsökningen genom att en del av avkastningen gick till att betala en brudgåva till fattiga allmogedöttrar, fem stycken vid varje dragning. 1783 förbjöds försäljning av lottsedlar till utländska lotterier.

Det statliga lotteriverket utgjordes av en direktion, ett kansli och fem kontor. Från 1799 fram till nedläggningen 1840 huserade nummerlotteriets huvudkontor på Svartmangatan i Gamla stan. Vid avskaffandet bestod personalen under direktionen av omkring 70 anställda. Därutöver kom de så kallade ”kollektörerna” runt om i landet, som var nummerlotteriets särskilt utsedda lottförsäljare. År 1820 fanns det 150 kollektörer i städer i hela Sverige. Lottförsäljningen var

---

⁷¹ Om inget annat anges bygger redogörelsen för lotteriers historia i Sverige på: Charlier (1922) s. 1–2, 29–33; Wedberg (1934) s. 337–374.

⁷² I källmaterialet hänvisas återkommande till uppgifter rörande lotteriverksamhetens lönsamhet. Beräkningar uppskattade att den gav staten en genomsnittlig årlig vinst på omkring 60 000 riksdaler banco. Det motsvarar mellan 8 och 11 miljoner kronor i 2023 års penningvärde, beroende på när under perioden omräkningen görs. Emellanåt omnämndes större summor, uppemot 100 000 riksdaler banco, motsvarande nära 19 miljoner kronor år 1809 och drygt 13 miljoner 1840. För samtliga omräkningar i undersökningen har denna prisomvandlare använts: <http://historicalstatistics.org/Jamforelsepris.htm>.

oftast en bisyssla för personer yrkesverksamma som till exempel apotekare, bokhållare och kryddkrämare (handlare i kryddor och torrvaror).⁷³

Mellan den 20 februari 1773 och den 16 december 1840 anordnades 1 143 dragningar av nummerlotteriet. Enligt den exponentiellt konstruerade vinstplanen gav ett rätt nummer 15 gånger insatsen, två rätt 270 gånger, tre rätt 5 200 gånger och fyra rätt 64 000 gånger pengarna.⁷⁴ Dragningarna anordnades i Stockholm var tredje onsdag, 17 gånger om året, på offentlig plats inför allmänheten – till en början på Riddarholmen och från 1803 och framåt framför Indebetouska huset på Slottsbacken. Tillställningarna ackompanjerades av musik framförd av pukslagare och fem hovtrumpetare, och själva dragningen av numren gick till på samma sätt varje gång och finns beskrivet i lotteriplanen:

På Dragnings-dagen blifwa alla 90 Numrorne, den ena efter den andra, inlagde uti sine särskilte foder, i närvaro af de därtill förordnade Directeurer, och i Allmänhetens åsyn; hwarefter desse Lotter, hwarefter annan inläggas i et Lotterie-hjul, som är inrättadt med Spegelglas, så at de på alla sidor af åskådarne kunna märkas. Utaf alla desse således inlagde 90 Numror, utdragas derefter 5 stycken, hwilket sker på följande sätt: Sedan man flere gångor omwridit hjulet, uttages en Lott af en Barnhus-Gosse med förbundne ögon och handske på handen.⁷⁵

Så fortgick akten tills fem nummer hade dragits ur hjulet. Efter varje utdrag ropades numret på sedeln, visades upp för publiken och kastades slutligen ut ”till allmänhetens vidare påseende”.⁷⁶

Hur såg då den större politiska och ekonomiska kontexten ut under denna studies undersökningsperiod? De inledande åren präglades av flera parallella, allvarliga kriser: krig mot Ryssland och förlusten av Finland, usel ekonomi efter hårda krigsår, missväxt och svält samt statskuppen mot kung Gustav IV Adolf. Vid sidan om detta pågick det politiska arbetet. En ny konstitution antogs år 1809 som bland annat begränsade kungens makt. All censur avskaffades året efter när den nya tryckfrihetsförordningen skrevs in i konstitutionen. Utvecklingen banade väg för en ökning av nya publikationer där olika aktuella frågor debatterades.⁷⁷ Men redan 1812

---

⁷³ Lista, *Uppå Dragningarne af det Kongl. Svenska Numer-Lotteriet. (791 Drngn.)* (Stockholm 1820).

⁷⁴ Dock sänktes den högsta tillåtna insatsen ju fler nummer man satsade på för att vinsterna inte skulle bli för stora. Den högsta möjliga vinstsumman, om man lyckades pricka in fyra av fem nummer (en så kallad quartern), var 4 000 riksdaler riksgälds år 1840 ("Några ord om Lotteri-väsendet.", *Svenska Biet* 3/4 1840, s. 4), eller omkring 350 000 kronor i dagens penningvärde.

⁷⁵ Kongl. Svenska Numer-Lotteriets Almanacka För Året 1809. *Innehållande De för detta Året utsatte Dragningar Jämte Uträkning På Winsterne, i proportion af Insatsen med mera.* (Stockholm 1809) s. 21–22.

⁷⁶ Kongl. Svenska Numer-Lotteriets Almanacka För Året 1809. (1809) s. 22.

⁷⁷ Gustafsson (2009) s. 179–181.

återinfördes ett slags censur, den så kallade indragningsmakten, som gav hovkanslern rätt att stoppa utgivningen av tidningar och tidskrifter med hänvisning till ”allmän säkerhet” eller ärekränkning. Indragningsmaktens inflytande på den offentliga debatten ska dock inte överdrivas. Fram till dess avskaffande 1845 drabbades endast omkring 60 publikationer (i stort sett liberala oppositionstidningar), och för många av dem räckte det att byta ansvarig utgivare och justera tidningens namn för att kunna fortsätta som tidigare.⁷⁸

Ökad jämlikhet mellan stånden var en annan aktuell fråga vid den här tiden. Under riksdagen 1809–1810 diskuterades privilegieutjämning som ledde till att adeln tvingades avstå privilegier. Trots radikala idéer om representation bibehölls ståndsriksdagen i den nya riksdagsordningen 1810. Motståndet mot denna typ av reformer har förklarats med ”det stora behovet av stabilitet i en dramatisk tid där freden ännu inte var säkrad”.⁷⁹

Den första hälften av 1800-talet i Sverige var också en tid av omfattande ekonomiska, sociala och demografiska förändringar. På grund av lägre dödlighet ökade befolkningen i högre takt än tidigare. På landsbygden växte grupper av obesuttna: ”torpare, backstugusittare, inhysesjon, tjänstefolk som drängar och pigor, daglönare”.⁸⁰ Samtidigt gynnades stora grupper av inkomstökningar i kölvattnet av den tilltagande industrialiseringen. Människor fick mer pengar att röra sig med, och privatkonsumtionen ökade dramatiskt. Detta gjorde säkerligen avtryck i debatten om konsumtion och ekonomiskt beteende.

---

⁷⁸ ”Indragningsmakten”, Nationalencyklopedins elektroniska upplaga, www.ne.se.

⁷⁹ Gustafsson (2009) s. 181.

⁸⁰ Schön (2014) s. 53–54.

Analys: Lotterispelandets praktik, problematik och lösningar

På valborgsmässoafton år 1829 kunde man i Stockholms Tidning läsa om ”en högst ovanlig Rättegång” i Stockholm. Åtalet gällde en borgarkvinna ”med någorlunda förmögenhet” som hade flyttat ifrån sin man och som ”under en längre tid varit anfäcktad af en oöfvervinnerlig lust” att spela på nummerlotteriet. Hon satsade 200 riksdaler banco⁸¹ åt gången och hade ”stundom vunnit och stundom förlorat”. När kontanterna småningom hade tagit slut och kvinnan inte längre kunde ”tillfredsställa sin passion för Lotteri-Spelet” skuldsatte hon sig hos en lotterikollektör och fortsatte att köpa lottsedlar på kredit för 511 riksdaler banco. Men de stora vinsterna uteblev, och hon var nu oförmögen att betala sina skulder. Som om skribenten insåg hur häpnadsväckande berättelsen var avslutades den korta artikeln med en uppmaning till skeptiska läsare: ”Den som skulle tvifla på värligheten af denna ovanliga Spelsjuka, kan göra sig förvissad derom på Nummer-Lotteri-Contoïret N:o 8.”⁸²

Samma dag som artikeln publicerades omnämndes den i riksdagen av tidningens redaktör, Carl Fredrik Rothlieb, tillika ledamot i ridderskapet och adeln.⁸³ Under följande månad trycktes artikeln i minst sex andra tidningar i olika delar av landet⁸⁴, vilket antyder att historien uppfattades som extraordinär. Dock förklarades aldrig uttryckligt vad som var så anmärkningsvärt. Var det spelarens kön, klasstillhörighet eller civilstånd som rönnte uppmärksamhet? Hade kvinnan spelat för ovanligt stora belopp eller på något annat sätt uppvisat ett egendomligt beteende?

För att besvara detta och för att bättre förstå hur föreställningar om lotterispelandets praktik och problematik diskuterades, interagerade och konkurrerade är det lämpligt att börja med att undersöka hur det talades och skrevs om spelarna och deras egenskaper. Helt enkelt: Vem spelade på nummerlotteriet, enligt den offentliga debatten?

Lotterispelarna

Att ur det rikhaltiga materialet vaska fram en enda spelartyp låter sig inte göras utan svårighet; den sammantagna bilden innehåller åtskilliga motsägelsefulla beskrivningar om lotterispelarna. Men en översiktlig kategorisering kan ändå synliggöra viktiga mönster om den ”typiska spelaren”.

---

⁸¹ 1 riksdaler banco år 1829 motsvarar drygt 150 kronor i 2023 års penningvärde.

⁸² *Stockholms Tidning* 30/4 1829, s. 2–3.

⁸³ Ridderskapet och adelns protokoll, 1828–1829, häfte 22, s. 71–72.

⁸⁴ *Samlaren* 16/5 1829; *Örebro Tidning* 23/5 1829; *Lunds Weckoblad* 27/5 1829; *Calmarbladet* 27/5 1829; *Udewalla Weckoblad* 28 maj 1829; *Carlsronas Weckoblad* 6 juni 1829.

Klassdimensionen var den tydligaste och enskilt vanligaste markören när nummerlotteriets spelare beskrevs.⁸⁵ I den övervägande majoriteten av framställningarna rörde det sig om människor i samhällets lägre och fattigare skikt, den ”arbetande och tjänande classen”.⁸⁶ Yrken nämndes endast undantagsvis, och då användes oftast vaga beteckningar som arbetare och tjänstehjon men ibland mer specifikt pigor, drängar och daglönare.⁸⁷ Deras socioekonomiska tillhörighet kopplades emellanåt samman med bristande utbildning och intelligens. Grupperna karakteriserades som ”de mindre tänkande folkclasserna” och som ”den fattiga, enfaldiga och mindre upplysta massan af Nationen”.⁸⁸

Föreställningen att det i princip uteslutande var fattiga tjänstefolk och arbetare som spelade på lotteriet var alltså legio men inte allenarådande. Även välbemedlade personer i de högre stånden kunde fastna i lotteriets skoningslösa klor.⁸⁹ En god uppfostran var ingen garanti mot ett slösaktigt spelande bland ”personer af rang”.⁹⁰ Dessutom hävdades att de förnäma och förmögna i städerna upprätthöll spelade bort betydligt större summor än fattiga arbetare och landsbygdsbor.⁹¹

Vid första anblick framstår klassförhållandena vad gällde lotterispel mer mångskiftande än för andra spelformer under samma period. Enligt historikern David Tjeder konstruerades ”spelaren” som en stereotyp som ställdes emot och hotade medelklassens manlighetsideal under 1800-talet. Denna spelande mottyp, som främst förknippades med kortspel, framställdes som nära nog alltid tillhörande medelklass.⁹² En förklaring till skillnader i beskrivningar av lotterispelarna och Tjeders spelartyp skulle kunna ligga i de olika källmaterialen.⁹³ Oavsett väcks frågor: Fungerade ”lotterispelaren” också som en mottyp? I så fall, vem ställdes spelaren emot och vilka ideal hotades?

Lotterispelarnas kön berördes inte alltid explicit, men av sammanhangen går det att sluta sig till att det oftast handlade om män. En återkommande kritik mot lotteriet pekade på att pengar

---

⁸⁵ Att lotterier sågs som en sysselsättning som särskilt lockade och utövades bland fattiga samhällsgrupper har framhållits i tidigare forskning. Se t.ex. Thomas Kavanagh, *Enlightenment and the Shadows of Chance. The Novel and the Culture of Gambling in Eighteenth-Century France* (Baltimore 1993) s. 60–61; Reith (1999) s. 11, 57; Husz (2004) s. 187–191.

⁸⁶ Prästeståndets protokoll, 1823, band 3, s. 482.

⁸⁷ Ridderskapet och adelns protokoll, 1823, band 5, s. 87–88.

⁸⁸ Ridderskapet och adelns protokoll, 1834, häfte 1, s. 151; *Försök till en ny svensk statistisk journal. Af ett sällskap. Fjerde häftet* (Stockholm 1816) s. 19.

⁸⁹ *Lotteri-Spelarne, eller Nummer-Lotteriets hemligheter uppdagade.* (Stockholm 1839); ”Utdrag af ett bref från en Resande, dateradt Stockholm i September 1816.”, *Stockholmsposten* 29/1 1817, s. 2.

⁹⁰ *Försök till en ny svensk statistisk journal. Af ett sällskap. Fjerde häftet* (1816) s. 20.

⁹¹ Prästeståndets protokoll, 1823, band 3, s. 488; Bondeståndets protokoll, 1840, band 4, s. 400.

⁹² Tjeder (2003) s. 79–80.

⁹³ Tjeder undersöker rådgivningslitteratur och självbiografier av och för män i medelklassen.

spelades bort till familjers, hustrurs och barns stora olycka.⁹⁴ En anonym skribent fördömde just detta spelbeteende: ”Hvem vet om de penningar han vågar, äro et öfverflöd i hans hand, det han kan både hafva och mista; eller om han offerar åt lyckan det enda han äger, och låter hustru och barn gråta efter bröd?”⁹⁵

Män spelade på lotteriet, medan kvinnor och barn sågs som offer för spelandet. Detta ligger i linje med tidigare forskning om synen på spelare under 1800-talet, där männens omoraliska och slösaktiga beteende gjorde de oförmögna eller rentav ointresserade av att uppfylla sina plikter som familjeförsörjare. Genom sitt uppförande bröt de mot tidens borgerliga ideal som hyllade familjelivet, där mannen förväntades vara närvarande och agera som hemmets moraliska överhuvud.⁹⁶

Men till skillnad från andra spelformer var lotterispelande inte en självklart manligt kodad aktivitet. Skildringar av kvinnliga spelare var inte ovanliga. Ibland framstod kvinnor till och med som särskilt benägna att spela på nummerlotteriet.

Man har många exempel derpå, att gamla gummor belånt sin sista högtidskjortel [...] för att använda lånet till spelpengar och derföre inköpa Lotteri-sedlar, huru tjenstehjon i allmänhet, i synnerhet qvinnokönet bestjåla sina husbönder, eller annars utbjuda sina behagligheter åt kommande och gående.⁹⁷

Det kvinnliga spelandet visste heller inga klassgränser. I en reseskildring från Stockholm återges en middag i ett (får vi förmoda) välbärgat hushåll. Skribenten som är gäst i huset noterar att frun, guvernanten, döttrarna, kammarjungfrun, kökspigan – ”alla woro de spelare”.⁹⁸

En distinktion mellan könen är värd att uppmärksammas: Kvinnornas spel på lotteri utgjorde i första hand ett hot mot de själva (till exempel genom belåning eller prostitution i syfte att anskaffa pengar till insatser), medan männens spelande i högre utsträckning också drabbade oskyldiga anhöriga.

Som berördes ovan var den spelande, försummande familjefadern en vedertagen retorik om lotterispelaren, vilket implicerar att de var vuxna män. I övrigt diskuterades spelarnas ålder sällan uttryckligen i debatten, och ingen åldersgrupp stack ut som synnerligen spelintresserade.

---

⁹⁴ Prästeståndets protokoll, 1823, band 3, s. 496–497; Ridderskapet och adelns protokoll, 1828, häfte 1, s. 439.

⁹⁵ *Något om Spel i allmänhet och Numer-Lotteriet i synnerhet.* (Strängnäs 1809) s. 24–25.

⁹⁶ Tjeder (2003) s. 90–91.

⁹⁷ *Försök till en ny svensk statistisk journal. Af ett sällskap. Fjerde häftet* (1816) s. 20. Assistanskontoret var en pantlåneinrättning i Stockholm och förekom frekvent i lotteridebatten.

⁹⁸ ”Utdrag af ett bref från en Resande, dateradt Stockholm i September 1816.”, *Stockholmsposten* 29/1 1817, s. 2.

Ett påfallande undantag är den lotterikritiska novellen *Lotteri-Spelarne, eller Nummer-Lotteriets hemligheter uppdagade*. Huvudpersonen, en framgångsrik och bildad brukspatron, upptäcker till sin förfäran att familjemedlemmar och bekanta, i alla åldrar, har drabbats av spelsjukan. Att äldre personer spelade på lotteriet var, enligt berättaren, särskilt problematiskt, då de inte levde upp till sina roller att vara goda förebilder för de yngre: ”Denna wurm war liksom en urartad sjukdom gängse inom hela släkten, så mycket swårare att bota som den angripit de gamle, och öfwergått med desto större kraft på de yngre, som dessa hyste wördnad för ålderdomen och förtroende för dess wisdom”.⁹⁹ De gamla spelade ”med mycket större passion”, medan ”ungdomen war för det mesta återhållsammare och försigtigare”.¹⁰⁰

Att åldersaspekten i moraliska sammanhang framhävdes av vissa moralister (som David Tjeder kallar dem) berodde på att de hävdade att unga personer var svaga för allehanda frestelser. De hade ännu inte utvecklat den karaktär och motståndskraft som vuxna, dygdiga (män) besatt och styrdes därför av olika slags passioner i högre grad.¹⁰¹ Men vad gäller lotterispelarna i mitt källmaterial tycks det dock inte generellt sett ha varit viktigt med åldersbestämning.

Oavsett inställning till lotterispel rådde en synnerligen bred konsensus om att de flesta spelarna återfanns i (stor)städerna, och särskilt i Stockholm.¹⁰² Att lotterispelandet i hög grad sammankopplades med Stockholm kan delvis bero på att det var där de offentliga dragningarna genomfördes var tredje vecka (först på Riddarholmen och senare på Slottsbacken). Även om det fanns spelare på landsbygden ansågs spelandet vanligtvis inte vara lika utbrett där och något som en minoritet ägnade sig åt; i allmänhet deltog inte invånare på landsbygden i lotteriet.¹⁰³ När det väl skedde kunde det resultera i formuleringar som ”att Lotteri-spel nu äfven sträckt sig till allmogen å landsbygden och öfvas nitiskt på vissa ställen”.¹⁰⁴

Men bilden var, återigen, inte entydig. Det påstods att nummerlotteriet ”fångslar en sådan mängd af menniskor, icke blott uti Hufwudstaden, utan i hela Riket, från den ena gränsen till den andra”.¹⁰⁵ Mer sällan pekades specifika landsdelar ut, till exempel att det spelades mer i södra Sverige.¹⁰⁶ I Skånska Posten (i Kristianstad) slog en insändarskribent fast att ”det Nöd-vändigaste som en Landtman önskar få underrättelse om så är det Spanmålls Priserne Coursen

---

⁹⁹ *Lotteri-Spelarne, eller Nummer-Lotteriets hemligheter uppdagade*. (1839) s. 3–4.

¹⁰⁰ *Lotteri-Spelarne, eller Nummer-Lotteriets hemligheter uppdagade*. (1839) s. 27–28.

¹⁰¹ Tjeder (2003) s. 44–56, 73.

¹⁰² Prästeståndets protokoll, 1823, band 3, s. 484; Ridderskapet och adelns protokoll, 1834, häfte 11, s. 172; Bondeståndets protokoll, 1817–1818, band 4, s. 216.

¹⁰³ Bondeståndets protokoll, 1817–1818, band 4, s. 216.

¹⁰⁴ *Aftonbladet* 4/1 1834, s. 3.

¹⁰⁵ ”Utdrag af ett bref från en Resande, dateradt Stockholm i September 1816.”, *Stockholmsposten* 29/1 1817, s. 2.

¹⁰⁶ Bondeståndets protokoll, 1834, band 4, s. 287.

och Lotterie Numerer”.¹⁰⁷ Föreställningen om att skåningar eller sydsvenskar spelade mer på lotteri än övriga svenskar var emellertid mycket mer utbredd under början av 1900-talet.¹⁰⁸

Från ett politiskt perspektiv var det av vikt att fastställa vilka som spelade flitigast och, i synnerhet, var i landet de bodde. Dessa förhållanden hade bland annat betydelse för hur man skulle hantera statens minskade intäker i händelse av att nummerlotteriet skrotades. Ett förslag var att höja skatten generellt, vilket framför allt bondeståndet motsatte sig. Det menades att det vore orättvist om hela landet skulle tyngas med ökade kostnader: ”Mängden spelar ej på Lotteriet, allraminst Allmogen.”¹⁰⁹ Likaså hos ridderskapet och adeln höjdes röster emot ett sådant förfarande. Andelen spelare på landsbygden påstods vara högst en tjugondel, medan resten fanns i städerna, främst Stockholm.¹¹⁰

Slutligen bör sägas något om lotterispelarnas antal. Det är också den svåraste att uttala sig om. Utsagor i källmaterialet kring detta är mycket sällsynta, och de som finns är svepande och mycket varierande; alltifrån ”tusende” till ”hundratusentals” förekommer.¹¹¹ Den mest detaljerade siffran figurerar i en artikel i *Aftonbladet* 1834. Enligt den såldes det vanligtvis mellan 200 000 och 300 000 lottsedlar i hela landet inför varje dragning,¹¹² men det är oklart om varje lottsedel motsvarade en spelare eller om en spelare köpte flera stycken och, i så fall, hur många.

När vi så tar ett steg tillbaka och summerar genomgången ovan kan vi konstatera ett antal saker. För det första är ”lotterispelaren” inte lika enkel att ringa in och definiera som andra typer av spelare dels i mitt källmaterial, dels i tidigare forskning. Lotterispelaren är mer komplex och ”stökigare” i det att nästan alla samhällsgrupper, kön och åldrar omfattas. För det andra var den typiska eller genomsnittliga spelaren en (manlig) fattig arbetare i Stockholm. Bilden är överensstämmande med den som cirkulerade i lotteridebatten i början av 1900-talet.¹¹³ Vi har alltså här kunnat spåra denna stereotypa lotterispelare bakåt till åtminstone 1809. Exakt när och hur

---

¹⁰⁷ *Supplement-blad till Skånska Posten* 5/2 1834, s. 1. Insändarskribenten uttryckte missnöje över att tidningen hade underlåtit sig att publicera de dragna numren på lotteriet. Redaktionen bad oförblommerat om ursäkt och beskrev insändaren som en ”helsosam lexa icke allenast för oss, utan för Tidningsredaktörer i allmänhet”. Utan omsvep erkände de sin försummelse ”och utlofve bot och bättring för framtiden”. I en fotnot berömde redaktionen vidare skribentens modesta önskemål i följande ordalag: ”Den begränsning Insändaren här gifvit åt Landtmannens kunskapsbegär, röjer en sådan hofsamhet, att det utan tvifvel vore ganska orätt att icke söka tillfredsställa så måttliga anspråk. Kunde man på lika beqvämligt sätt komma till rätta med herrar stadsboar, så vore onekligen redaktions-bestyret i hög grad förenkladt.” Insändaren trycktes också i *Aftonbladet i Norrköping* (10/2 1834, s. 3), som inte heller hade ”meddelat de wigtiga lotteri-nyheterna”: ”Wi förmoda att det ej är blott i Skåne som kongl. Swenska Nummer-Lotteriet äger patroner, utan att äfwen i andra orter mängen ’landtbo’ med hopp och wäntan emotser underrättelser om lyckohjulens wänningar.”

¹⁰⁸ Husz (2004) s. 189–190. I detta fall rörde det sig om det danska klass- och koloniallotteriet.

¹⁰⁹ Bondeståndets protokoll, 1823, band 3, s. 646.

¹¹⁰ Ridderskapet och adelns protokoll, 1828–1829, häfte 22, s. 69.

¹¹¹ ”Om nummerlotteriet”, *Aftonbladet* 1/5 1834, s. 3; Ridderskapet och adelns protokoll, 1828, häfte 1, s. 429–430.

¹¹² ”Om nummerlotteriet” (1834) s. 3.

¹¹³ Husz (2004) s. 187–193.

dessa föreställningar först uppkom faller däremot utanför denna undersöknings syfte att ta reda på. För det tredje är den enda sociala kategorin som inte uttryckligen omnämndes som lotterispelare den välbärgade mannen i medelåldern. Redan här kan vi således se ledtrådar till vilka som starkast förknippades med ett asketiskt och behärskat förhållningssätt till lotterispel.

Och vad gäller den spelande, skuldsatta borgarkvinnan i kapitlets inledning vet vi nu att hon i flera avseenden avvek från den typiska lotterispelaren. I egenskap av förmögen kvinna skilde hon ut sig från de fattiga arbetarna och tjänstehjonen som ansågs dominera spelandet. Men vad som i synnerhet förvånade torde vara insatsernas storlek. Medan en vanlig insats oftast sades bestå av en tolvskilling banco satsade hon 800 gånger den summan vid varje dragning.¹¹⁴ Hur läsarna tolkade detta beteende och vilka slutsatser som drogs var beroende av samtidens olika föreställningar och ideal kring lotterispelande och ekonomi.

Lotterispelandets drivkrafter

En grundläggande fråga i lotteridebatten gällde varför människor spelade. Vad drev spelarna? Förnuftiga beräkningar eller dåraktiga förhoppningar? Var det ett fritt val? Om inte, var låg ansvaret? Olika skäl till spelandet och lotteriets lockelse angavs. Huruvida människor spelade på grund av ”spelsjuka” eller av fri vilja utgjorde en tydlig konfliktyta. Å ena sidan utmålades lotterispelarna som offer för passioner, begär och oförstånd, och å andra sidan tillskrevs spelarna agens och handlingskraft, dock inte nödvändigtvis förnuft.

Att se spelarna som konsumenter kan hjälpa oss att bättre förstå de motsägelsefulla uppfattningarna. Inom konsumtionsforskning finns en traditionell uppdelning i synen på konsumenten som passiv eller aktiv. Den passiva konsumentens val sägs styras av begär och behov som skapas utifrån av kommersiella aktörer i syfte att påverka till köp av varor eller upplevelser. Påverkan kan ske genom till exempel aggressiv och manipulerande marknadsföring eller kulturell hegemoni. Det senare är en mjukare form av dominans över den passiva konsumenten som bygger på användning av etablerade kulturella och moraliska värden. Den aktiva konsumenten, däremot, besitter mer autonomi och kreativitet. Genom att konsumera kan både identitet och motstånd uttryckas. Men aktiv konsumtion kan också förstås som en övervägande mental aktivitet, där behoven uppstår inom konsumenten baserade på individens egna drömmar och illusioner.¹¹⁵

---

¹¹⁴ På 1 riksdaler banco gick 48 skillingar.

¹¹⁵ Husz & Lagerkvist (2001) s. 14–15, 19–20, 24.

Den passiva lotterispelaren

En framträdande föreställning i debatten var att människan i grunden var svag och hade en naturlig dragning till spel, vilket ledde till en bristande förmåga att motstå frestelsen när tillfället, det vill säga nummerlotteriet, bjöds. Passioner och begär präglade människor, framför allt i de lägre samhällsskikten, och försämrade deras motståndskraft mot spel och andra laster. Bland politiker fanns en relativt bred konsensus om att det existerade ett problematiskt spelbegär eller en ”spelsjuka”. Svenskar uppvisade ett spelbegär ”som nästan urartar till raseri”, enligt en anonym skribent.¹¹⁶ Retoriken om begär var mest frekvent bland lotterikritiska debattörer men förekom emellanåt i andra läger. Oenigheten gällde snarare hur utbredd och skadligt detta var för individen och för samhället samt hur det skulle hanteras.

Lotterispelandet kopplades också samman med okunskap och kognitiva tillkortakommanden. Attribut som lättrogna, korttänkande, obetänksamma eller mindre eftertänksamma användes om spelarna. De förmådde inte förstå att de alltid hade oddsen emot sig och hur osannolik en vinst på nummerlotteriet var.¹¹⁷ De ”förståndigare” hade för ”längesedan upphört att spela derpå”, som det uttrycktes i en tidningsnotis.¹¹⁸ Att på detta sätt tjäna pengar på (det fattiga och spelsjuka) folkets bekostnad var en modern och civiliserad stat ovärdigt; upplägget liknades vid ”vissa rofdjur, som äta upp sina egna ungar” och att staten bjöd in allmänheten till att pungslås.¹¹⁹ Därutöver var det skenheligt att bedriva lotteri samtidigt som det rådde förbud mot enskilda och utländska lotterier.¹²⁰

Till spelbegärsretoriken bland lotterispelarna fogades ett slags marknadsekonomisk retorik rörande utbud och efterfrågan. Enligt detta synsätt var spelandet ett skapat behov som skulle upphöra om lotteriet avskaffades. Bondeståndets ledamot Anders Nilsson liknade nummerlotteriet vid en krog på landet: ”Der den finnes, begagnas den; men der den inte finnes, saknas den ej.”¹²¹ Lotteriets allestädesnärvaro i det offentliga rummet antogs stundom vara avgörande för spelarnas deltagande. Så resonerade ridderskapet och adelns Gustaf Montgomerie, att om den arbetande folkklassen

---

¹¹⁶ *Något om Spel i allmänhet och Numer-Lotteriet i synnerhet.* (1809) s. 16–17.

¹¹⁷ Ridderskapet och adelns protokoll, 1818, band 5, avdelning 2, s. 73.

¹¹⁸ *Östgöta Correspondenten* 22/1 1840, s. 2.

¹¹⁹ Borgarståndets protokoll, 1817, s. 528; Ridderskapet och adelns protokoll, 1818, band 5, avdelning 2, s. 72–73.

¹²⁰ Borgarståndets protokoll, 1817, s. 528.

¹²¹ Bondeståndets protokoll, 1828–1829, band 4, s. 228.

saknade de tusentals Kongl. Nummer-Lotteri-Kontor som finnas kring hela Svea Rike i alla Städer och snart sagt i hvarje gathörn oftast med stora, ja någon gång med förgyllda bokstäfver tillkännagifvit, om den saknade alla dessa i offentliga blad annonserade dragningsterminerna, [...] om den, med ett ord, saknade detta tillfälle, som så visligen öfverallt blifvit för de spelande framställt med alla dess retelser, förförelser och uppmaningar, – så skulle otvifvelaktigt ganska få af Allmogen frestas att spela.¹²²

Att det tilläts göra små insatser, i kombination med mångfaldigade vinster, troddes öka spelandet bland fattiga. En insats som ofta nämndes var tolv skillingar banco,¹²³ något ”hvilken tiggare som helst” kunde anskaffa¹²⁴ och ”hvarigenom dagakarlar, tjenstehjon och allahanda löska personer tidt och ofta försöka sin lycka”.¹²⁵ En spridd uppfattning var att människor, för att överhuvudtaget ha råd med dessa insatser, rutinmässigt pantsatte kläder och andra ägodelar för att frigöra kontanter till lottsedlar.¹²⁶ I debatten kopplades nummerlotteriet systematiskt samman med ”assistancen”, vilket syftade på det statliga Generalassistanskontoret i Stockholm, stadens första pantlånekontor som startade 1772. Inrättningarna utgjorde enligt kritiker en giftig symbios som främjade ett överdrivet spelande och skadligt beteende bland fattiga stockholmare. I borgarståndet vittnade ledamoten Wallander om ”en bedröflig erfarenhet” då han i ungdomen arbetade hos en handlare som också sålde lottsedlar: ”[M]ången gång såg jag personer komma, för att köpa lottsedlar, och då hafva 12 sk. i den ena handen och Assistance-sedeln i den andra”.¹²⁷

Den aktiva lotterispelaren

Parallellt med uppfattningen om den passiva spelaren framhölls ett helt annat slags spelande, som först och främst grundade sig på individens fria vilja. I kungörelsen om nummerlotteriets inrättande 1771 – och som citerades i lotteriets årliga, egenutgivna almanackor – underströks det personliga ansvaret att spela måttligt och utifrån sina ekonomiska förutsättningar: Lotteriet ”medförer för them, som finna sig hugade, at theruti försöka sin lycka, i thet uppå hwars och ens eget wälbehag ankommer, at wåga theruppå en efter thes förmögenhet och godtycko lämpad summa”.¹²⁸

---

¹²² Ridderskapet och adelns protokoll, 1828, häfte 1, s. 437–438.

¹²³ Beroende på när i undersökningsperioden vi rör oss motsvarar en tolvskilling omkring 33–43 kronor i 2023 års penningvärde. Även 4 och 8 skillingar sades vara en vanlig insats.

¹²⁴ ”Om nummerlotteriet” (1834) s. 3.

¹²⁵ ”Något om Lotterier.”, *Göteborgs Dagblad* 2/6 1834, s. 2.

¹²⁶ Borgarståndets protokoll, 1840, band 3, s. 732.

¹²⁷ Borgarståndets protokoll, 1840, band 3, s. 734.

¹²⁸ *Kongl. Swenska Numer-Lotteriets Almanacka För Året 1809*. (Stockholm 1809) s. 17.

Retoriken om den enskildes ansvar för sitt spelande levde kvar under 1800-talets debatt. Om fria medborgare valde att lägga sina eget förvärvade pengar på lotterispel var det deras beslut och rättighet och, om det gick illa, deras problem – inte samhällets. Att delta berodde på ”hwars ens fria wilja”.¹²⁹ Staten skulle inte ägna sig åt förmynderskap, hette det. Att hindra personer som ”med odladt förstånd, stadgad urskillning och egen förmögenhet” spelade om pengar beskrevs som en ”fåfång förmyndare-åtgärd”.¹³⁰ Greve Carl Gustaf Hård, ledamot i ridderskapet och adeln, var en av dem som betonade spelarnas aktiva val:

Jag inser ej hvad ondt är deruti, att Staten lemnar ett tillfälle till speculationer på lyckans gunst och drar en vinst af missräkningen, då det, efter ingen rättsgrund, kan förbjudas den enskilde, och då genom denna allmänna inrättning man är garanterad mot svek och bedrägeri ... [] Det beror af hvar och en att deruti ingå eller icke.¹³¹

Egentligen handlade den ”aktiva spelaren”-retoriken inte främst om försvar av omoraliskt och skadligt beteende. Inte heller sågs spelande nödvändigtvis som en förnuftig aktivitet. Exempelvis uttryckte Jon Jonsson i bondeståndets församling att ”om det än wore beklagligt, att en del personer förspilla sin wälfärd på Lotterispel, kunde likwäl ej Staten wara alla dårars Förmyndare” och att de ”saknade urskillning att bewara sitt bästa”.¹³² Snarare gällde det att tydliggöra ansvarsfrågan och vem som skulle stå risken. Enligt den fria viljans retorik kunde inte nummerlotteriet och staten klandras om en person på grund av sitt spelande berövade sin familj på nödvändiga behov eller begick brott för att skaffa sig pengar till insatser. Statens vinst från lotteriet var helt enkelt ”en beskattning på misshushållningen”, inte mer omoralisk än skatterna ”som oklandradt äger rum på fåfången och luxen, eller på idogheten och industrien”.¹³³ Genom lotteriet bidrog varje lotterispelare ”genom sin egen dårskap” till statens finanser.¹³⁴

I debatten om konsumtion under 1700- och 1800-talen ställdes förnuft och aktivitet emot begär och passivitet. Förnuftiga personer valde aktivt hur de agerade och var inte beroende av externa faktorer, medan begärsstyrda och passiva individer inte kunde kontrollera sitt beteende.¹³⁵ På liknande sätt beskrevs spelare i lotteridebatten. Skillnaden var att aktivitet inte automatiskt motsvarade förnuft. Att framställa spelare som passiva eller aktiva fyllde en högst konkret funktion, nämligen att fastställa ansvarsfördelningen för spelandets konsekvenser och hantering – staten eller individen. Men den passiva retoriken behövde inte alltid sammanfalla med

---

¹²⁹ Bondeståndets protokoll, 1817–1818, band 4, s. 216.

¹³⁰ Borgarståndets protokoll, 1817, s. 528.

¹³¹ Bilagor till ridderskapets och adelns protokoll, 1823, band 5, s. 62.

¹³² Bondeståndets protokoll, 1817–1818, band 4, s. 217.

¹³³ Bilagor till ridderskapets och adelns protokoll, 1823, band 5, s. 62–63.

¹³⁴ Borgarståndets protokoll, 1817, band 3, s. 1822.

¹³⁵ Runefelt (2015) s. 284.

krav på nummerlotteriets avskaffande. Försvar av inrättningen kunde kombineras och motiveras med en syn på lotterispelare som passiva.

Rika förhoppningar

Oavsett om spelarna framställdes som passiva eller aktiva ansågs den socioekonomiska aspekten av lotteriet vara en stark drivkraft, att genom en vinst kunna förbättra sina levnadsvillkor. Denna retorik var allmänt etablerad i debatten och hängde samman med den gängse bilden av spelarna som mindre bemedlade. Enligt denna tolkning var det givet att fattiga människor hade starkare incitament att spela på lotteriet än rika. I armodet vände man sig till lyckohjulet som en temporär eller långsiktig finansiell lösning. Den som ”kämpar mot behof och brist” hade en kraftigare ”retelse” att förlita sig på ”den blinda slumpens åtgärd”, än den som ”äger öfverflödig utkomst”, som riksdagsledamoten Nils Otter uttryckte det i sitt memorial.¹³⁶

Att många spelare antogs befinna sig i en utsatt och sårbar ställning gjorde de mer mottagliga för ”vinningslystnaden”, som enligt en skribent för somliga var ”starkare än hungern”.¹³⁷ Vidare sades fattiga människor nära ett hopp om plötslig rikedom utan att behöva arbeta för det.¹³⁸ Beroende på perspektiv kunde dessa förhoppningar framställas som skadliga eller förnuftiga. Den som redan befann sig på botten av samhället hade lite eller inget att förlora men mycket att vinna, vilket även lotterikritiker hade viss förståelse för: Spelare som hoppades att rycka sig ur fattigdomen ”äro till en del ursäktlige, en winst kan göra deras wälfärd”.¹³⁹

Att spela på lotteriet innebar dessutom en chans till social rörlighet. I en anonym skrift om nummerlotteriet pekades begär efter pengar och social status ut som viktiga orsaker till spelandet: ”[H]vad lättare utväg til detta ändamåls vinnande, än at ena dagen köpa en lottsedel, för at redan den andra på bestämd timme i Lyckans gyllne char sväfva upp i kretsen bland ansedda män?”¹⁴⁰ Vad som gjorde denna dröm, ”at i en hast ifrån brist och behof lyftas up i öfverflödets sköte”, än mer ”retande”, enligt skriften, var att detta slags uppkomling utan större svårigheter och tämligen omgående skulle smälta in och accepteras av omgivningen som vilken förmögen och aktad person som helst: ”[T]iden utplånar allt; och om den af lyckan gynnade förstår at rätt använda hvad han fått; så skall man om några år lätt glömma *huru* grunden blifvit lagd til hans rikedom, och ingen betaga honom sit anseende såsom den der arbetat sig upp til en rik man.”¹⁴¹

---

¹³⁶ Borgarståndets protokoll, 1809, s. 315.

¹³⁷ *Något om Spel i allmänhet och Numer-Lotteriet i synnerhet.* (1809) s. 16–17.

¹³⁸ Borgarståndets protokoll, 1809, s. 315.

¹³⁹ *Lotteri-Spelarne, eller Numer-Lotteriets hemligheter uppdagade.* (1839) s. 29.

¹⁴⁰ *Något om Spel i allmänhet och Numer-Lotteriet i synnerhet.* (1809) s. 19.

¹⁴¹ *Något om Spel i allmänhet och Numer-Lotteriet i synnerhet.* (1809) s. 20.

Drömmen om att vinna på lotteriet knöts ibland till övernaturliga föreställningar, som i vissa sammanhang pekades ut som en katalysator till ett överdrivet och skadligt spelande. I press och litteratur cirkulerade skildringar av människor som genom drömmar, kort, kaffesump och andra traditionella metoder förutspådde vinnande nummer i lotteriet. Enligt den norske litteraturvetaren Marius Warholm Haugen fanns i Europa under 1700-talet en utbredd folklig tro på möjligheten att förutsäga lotterinumner med hjälp av numerologi och oneiromanti (en form av spådom som baseras på drömmar). Dessa uppfattningar hade nära koppling till ”the lottery fantasy”, drömmen om rikedom och socialt avancemang genom en plötslig lotterivinst.¹⁴²

I Sverige publicerades, liksom i bland annat Italien och Frankrike¹⁴³, ett antal drömtydningsböcker som inriktade sig specifikt på nummerlotteriet och var avsedda att användas som vägledning vid spelande.¹⁴⁴ Böckerna var utformade som register med föremål, djur, aktiviteter, människor och yrkesgrupper, där varje ord eller dröm motsvarade ett nummer: ”Talet som står framför hvart och ett ord, är just det som man skall taga på sin Lottsedel, i anledning af hvar och en dröm”, förklarar en bok från 1824.¹⁴⁵ Om man till exempel drömde om en åkerråtta skulle man satsa på nummer 19, en girigbuk motsvarade nummer 24 och ”duka bord” nummer 89. Drömmar kunde också kombineras till nummerserier.¹⁴⁶

I synnerhet drömmar hade en central roll i berättelser om lotterispelare, ofta i kombination med kloka gummor i funktion av uttolkare.¹⁴⁷ Ett talande exempel hittar vi i inledningen till en

---

¹⁴² Warholm Haugen (2022) s. 246–247.

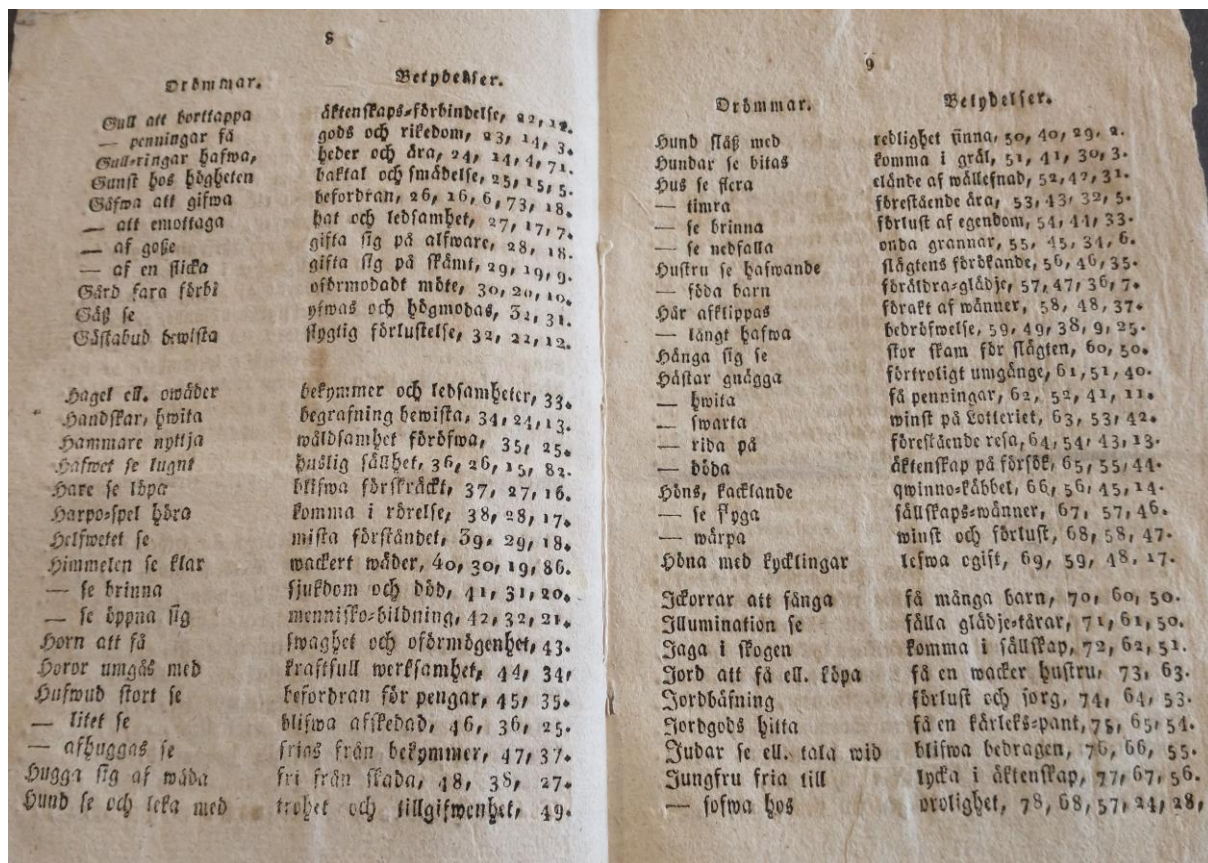
¹⁴³ Warholm Haugen (2022) s. 247–248.

¹⁴⁴ Ett påtagligt exempel på att drömböckernas upphovsmän försökte profitera på lotteriets popularitet är *En Ny Drömme-Bok. Det är: Uttydelser på Drömmar, och på hwilka man skall noga gifwa akt* som gavs ut 1818 och 1821 i två i princip identiska upplagor. Skrifterna innehöll de sedvanliga listorna på drömmar och deras betydelser. Men 1826 och 1828 publicerades en ”förbättrad och tillökad upplaga”, med ett tillägg i titeln: ”samt hwilka af Kongl. Nummer-Lotteriets Numror säkrast swara mot hwarje dröm”. Varje drömbetydelse hade också kompletterats med nummer. Så innebar exempelvis en dröm om att ”äta kål” inte längre enbart ”besegra sin fiende”, utan även numrena 16, 6 och 85. *Ny Drömm-Bok det är: Uttydelser på Drömmar, och på hwilka man skall noga gifwa akt, samt hwilka af Kongl. Nummer-Lotteriets Numror säkrast swara mot hwarje dröm.* (Stockholm 1826) s. 10.

¹⁴⁵ *Fullständig och af erfarenheten befunnen säker Drömbok, för Lotteri-Spelare i Allmänhet. Har sitt ursprung ifrån Italien, öfversättning från Danskan.* (Stockholm 1824) s. 23.

¹⁴⁶ *Fullständig och af erfarenheten befunnen säker Drömbok, för Lotteri-Spelare i Allmänhet.* (1824) s. 23. ”En piga drömmer att hennes käraste slår opp med henne, och tager en annan piga till sin Brud. Hon söker då i Boken ordet käraste, der finner hon 3, sedan ordet slå opp, der ser hon 7, dernäst Piga, der har hon 37, och sist Brud, der är 40. Hon har då 3, 7, 37, 40, och kanske blir hon mera lycklig med dem, än om hon hade fått sin Brudgumme.”

¹⁴⁷ Att spågummor förknippades med nummerlotteriet under hela undersökningsperioden kan vi vara säkra på. En visa i ett skillingtryck från 1841 beklagade sig över nummerlotteriets ”snöpliga indragning” med bland annat följande rader: ”Gumma, slå din kopp i kras, sitt så twär och trumpen, aldrig mer en nummer dras, spådd i kaffesumpen.” *Afskedsuck till Lyckan på Slotsbacken, wid Nummer-Lotteriets snöpliga indragning.* (Stockholm 1841) s. 2.

Exempel på hur en drömtydningsbok med lotterinummer kunde se ut.¹⁴⁸

drömtydningsbok från 1835: En sekreterare som är på väg hem från sitt arbete möter en gumma vid Norrbro i Stockholm. Hon ber mannen om en penninggåva, och i utbyte får han en papperslapp med obegripliga ”ziffror och krumelurer, som skulle föreställa bokstäfwer”. Samtidigt tappar mannen sina arbetsdokument i vattnet, varpå han förbannar ”den fatala käringen”. Samma natt drömmer han om gumman som talar till honom:

Gör som jag säger och du skall blifwa rik. Tag de af dina kläder, hwilka du kan umbära, låt en käring bära dem till Assistanskontoret, låna der så mycket penningar du kan få, och spela därför på Lotteriet, slå upp i det manuskript jag gaf dig, orden Käring, Assistanskontor, Penningar och Lotteri, och du skall finna fyra numror som skola göra din lycka.

Sekreteraren följer gummans instruktioner och vinner vid nästa dragning.¹⁴⁹ Här återkom bland annat pantsättning av kläder som en väsentlig del i skildringen av spelbeteendet. I andra

¹⁴⁸ Ny Drömm-Bok det är: *Uttydelser på Drömmar, och på hwilka man skall noga gifwa akt, samt hwilka af Kongl. Nummer-Lotteriets Numror säkrast swara mot hwarje dröm.* (Stockholm 1826) s. 8–9.

¹⁴⁹ *Fortuna, eller Konsten att kunna förutsäga hwilka numror skola utkomma på Lotteriet; jemte En samling af walda Sällskapslekar, Gåtor, Gåtfrågor och Anekdoter. Till nöje och tidsfördrif under Julhelgen.* (Stockholm 1835) s. 3–6.

sammanhang utövade den kloka gumman tvärtom ett skadligt inflytande på unga, vinningslystna och lättförledda personer. I en berättelse söker en ung kvinna upp ”Madam Snicksnack” som talar sig varm om nummerlotteriet och uppmanar kvinnan att stjäla pengar från sin arbetsgivare för att göra en insats.¹⁵⁰

Bland lotterispelandets kritiker sågs det med fasa på hur människor lät sig luras av ”den rysliga vidskepelsen” som dessutom uppmuntrade till brottslighet, då stulna pengar sades ge tur i spelet.¹⁵¹ I sitt riksdagsmemorial 1809 ondgjorde sig Nils Otter över ”spelyrslan hos den mindre upplysta och ringare folk-classen” och menade att ”af en dröm, af figurer formerade i en kopp af caffesump, eller af en tråds, en stickas läge och böjning på marken, de orimligaste *calculer* till winst på Lotteriet blifwit uppgjorde”.¹⁵² Enligt denna retorik var (den passiva) lotterispelaren svagare för den här typen av yttre påverkan och manipulation. Och det kunde få långtgående konsekvenser.

Lotterispelandets konsekvenser

I likhet med föreställningar om lotterispelandets orsaker fanns det fundamentala skillnader mellan de olika synsätt vad gällde spelets effekter på individen och samhället. Två ytterligheter uppenbarade sig. Enligt den ena utgjorde lotterispel ett ofarligt nöje som innebar njutning, spänning och hopp, särskilt för fattiga samhällsskikt, medan den andra i spelet såg hot mot välstånd, arbetsamhet, sparsamhet och, i förlängningen, nationens värdighet.

Mitemellan placerade sig en tredje ståndpunkt. Antagandet om lotterispelets omoraliska natur delades, men det betecknades samtidigt som det minst skadliga tidsfördrivet i jämförelse med kortspel och brännvin. Därför var det mer moraliskt, eller snarare mindre omoraliskt, att ägna sig åt lotteri. Spelets eventuella skadeverkningar måste tolereras så länge det renderade intäkter till statskassan.

Ekonomiskt och moraliskt fördärv

Beskrivningar av lotterispelandets konsekvenser drogs inte sällan till sin spets. I en motion i riksdagen år 1829 om att avskaffa nummerlotteriet tecknade ridderskapet och adelns ledamot Gustaf Montgomerie, en av de ivrigaste lotterimotståndarna, en bottenlöst mörk bild av spe-

---

¹⁵⁰ ”Lotteri-Wurmen, eller Scener före Dragningar: efter naturen”, *Journal för Litteraturen och Theatern* 10/3 och 12/3 1810.

¹⁵¹ Borgarståndets protokoll, 1840, band 3, s. 733.

¹⁵² Borgarståndets protokoll, 1809, s. 315.

landets följder i Stockholm med omnejd. Överallt fanns ”olyckor i mångdubblad scala”: självmord, brottslighet, vidskeplighet, fattigdom, fylleri, prostitution och fyllda fängelser.¹⁵³ Retoriken om att lotterispelandet hade en funktion av inkörsport till värre laster yttrades upprepade gånger. Det vittnades om ”ordentlige” och ”rätt arbetsamme” personer som genom överdrivet lotterispelande föll ned i fattigdom och åsidosatte sina familjers grundläggande behov.¹⁵⁴ Genom sitt oförståndiga beteende utsatte manliga spelare sina familjer för fattigdom, svält och lidande. Spelandet var starten på en ond, nedåtgående spiral som började med en förlust på lotteriet. Förbittrad sökte spelaren tröst på krogen, satte sig i skuld eller pantsatte kläder, vilket gjorde ”efter hand den förut välmående arbetskarlen nödställd, utblottad, utsupen och förtviflad”. I extrema fall ledde det till stölder, självmord och ”mord af hustru och barn”. Man framhöll exempel på människor som hade ”blifvit dagdrifvare, tiggare och ändtligen vanryktade lösdrifvare, som belasta och oroa landets Inbyggare eller fylla fängelserna”.¹⁵⁵

Begreppet ”spelsjuka”¹⁵⁶ användes flitigt i debatten. I en tidningsartikel från 1809 förklarades att hälsa och dygd var nära sammanflätade och kunde antingen förstärka eller försvaga varandra. Enligt artikeln förknippades sjukdom med egenskaper som svaghet, rädsla, onyttighet, avund, lathet, lömskhet och listighet. En sjukling blickade inte mot framtiden, utan levde endast i nuet.¹⁵⁷ Sjukdomsretoriken var inte godtycklig. Den känns bland annat igen från debatten om lyxkonsumtion på 1700- och 1800-talen, då ”yppighet” och ”överflöd” sades leda till samhällets nära förestående undergång.¹⁵⁸ 1800-talets moraliska skrifter innehöll också föreställningar om att passioner som släpptes fria bortom kontroll kunde påverka den fysiska kroppen negativt.¹⁵⁹

---

¹⁵³ Ridderskapet och adelns protokoll, 1828, häfte 1, s. 440–442. ”Inom Hufvudstaden och derintill närmast belägna orter, är förhållandet, om möjligt, ännu bedröfligare, ty den större folkmängden, med retelsen så nära sig, med tillfället så till hands, och Nummer-Lotteriets stallbroder, *General-Assistans-Kontoret* till så förträfflig hjälpredda, kan icke annat än verka till alla dessa olyckor i mångdubblad scala. Derom vittna de många sjelfmorden, de otaliga hustjufnader der begås; derom vittna de mörka, vidunderliga, afgrundsmessiga fördomar, der äro gängse ibland hopen, att den, till ex. som ser numror eller något som liknar sig dertill på kyrkogården och i synnerhet på galgplatsen, eller den som vågar en lånt eller helst stulen penning, den vinner otvifvelaktigt på Nummer-Lotteriet; derom vittna en mängd med afsigkomna, försupna, till yttersta fattigdom genom detta högt privilegierade hazardspel bragta handverkare, arbetare, tjenstehjon; derom vittna en hop med usla qvinfolk, som derigenom kommit i nöd och genom nöd till liderlighet och sedan till spinnhuset; derom vittna de i *General-Assistans-Kontorets* många och stora rum uppstaplade högarna af pantsatta, ofta stulna, sällan lösta klädes- och husgerådspersedlarna [...] derom vittna ändtligen hufvudstadens fyllda stats- och polis-fängelser, samt korrektionsanstalter, der de, genom förlust till nöd, och genom nöd till brott och vanära bragta olyckliga Nummer-Lotteri-offren slutligen hamna.”

¹⁵⁴ Borgarståndets protokoll, 1817, band 3, s. 1823.

¹⁵⁵ Ridderskapet och adelns protokoll, 1828, häfte 1, s. 439–440.

¹⁵⁶ Även ”nummerlotterisjukan”, *Skånska Correspondenten* 28/5 1834, s. 3.

¹⁵⁷ ”Om Helsans och Dygdens verkan på hwarandra. Af Collenbusch.”, *Stockholmsposten* 20/10 1809, s. 1–3.

¹⁵⁸ Runefelt (2015) s. 10–11.

¹⁵⁹ Tjeder (2003) s. 77–79.

Sammantaget ger det onekligen intryck av ett ytterst instabilt samhälle i upplösningstillstånd. Nationens grundläggande ekonomiska, sociala och moraliska värden undergrävdes. Motsvarande alarmistisk retorik förekom i andra länders lotteridebatter, men också i den bredare konsumtionsdebatten i Sverige. Den nya konsumtionen under 1700-talet och början av 1800-talet innebar förstörelse, menar idéhistorikern Leif Runefelt: ”[S]amhället upprätthölls genom individens praktik. Om alla var passiva och begärsstyrda i sin konsumtion skulle samhället gå under”. Det kom an på de aktiva, förnuftiga och dygdiga människornas att ständigt återskapa det samhälle som bröts ned genom passiva individens konsumtion.¹⁶⁰ Således relaterade delar av lotteridebattens retorik till en större kontext om oönskat beteende som stred mot och hotade den rådande samhällsordningen.

Likaväl som spelförluster förklarades leda till misär och lidande innebar en eventuell vinst ingen mindre destruktiv utgång. Begäret hos en tursam spelare som mot förmodan vann på lotteriet skulle nämligen inte minska. Tvärtom. Eftersom rikedom inte var grundad på arbete och flit skulle vinstpengarna bara slösas bort på fortsatt spelande. Det låg i människans natur att söka den enklaste vägen till rikedom och att inte sluta förrän misären genomsyrade tillvaron. Lyckan som härrörde från en lotterivinst kunde därför aldrig bli långvarig. Lättja och liderlighet följde på en lyckosam dragning, och lotterivinnaren skulle inte sluta ”att lita på lyckan, förr än elände och tygellöshet så mycket bemäktigat sig hans varelse, att han ej kan återgå till ett ordentligt lefnadssätt”.¹⁶¹

Tid och arbetsetik

Inte endast pengar slösades och förstördes på lotterispelandet. Mycket (arbets)tid gick förlorad i samband med dragningar och spelarnas ”vandringar till LotteriContoren för insättning och efterhörande af utkomne numror”.¹⁶² Vissa spelare på landsbygden reste flera mil till närmaste stad för att köpa lottsedlar, påstods det.¹⁶³ Dragningarna i Stockholm sades locka hundratals eller tusentals spelare och åskådare.¹⁶⁴ Den högtidliga inramningen, med pukor och trumpeter, var enligt vissa ett bedrövligt spektakel som ödslade människors värdefulla tid. Det menade

---

¹⁶⁰ Runefelt (2015) s. 284.

¹⁶¹ Borgarståndets protokoll, 1817, s. 527.

¹⁶² ”Några ord om Lotteri-väsendet.” (1840) s. 4.

¹⁶³ Bondeståndets protokoll, 1834, band 4, s. 289–290. Se även Bondeståndets protokoll, 1828–1829, band 5, s. 619–620.

¹⁶⁴ Fredrik Cederborgh, *Uno von Trasenbergh. Berättelse af Friherre Dolk. I. delen. Fjerde Uplagan* (Strängnäs 1814) s. 43–44; Bondeståndets protokoll, 1834, band 4, s. 282: ”Det är yttrat, att Lotteriet icke upptager någon tid för de spelande. Detta är wäl ej så alldeles riktigt, ty när dragningarne här ske hwar 3:dje wecka, finner man huru flere 1000 personer samlas å stället, af nyfikenhet eller för att höra på musiken för tillfället.”

bondeståndets Nils Månsson, som inte kunde ”annat än med bedröfwelse påse, huru några tusende af Hufwudstadens innewånare i flera timmars sysslolöshet wid hwarje Lotteridragning, under vinningslystnadens wäntan, förspilla sin tid, som kunde på nyttigare föremål anwändas”.¹⁶⁵

Men det var inte främst produktivetsbortfallet i samband med dragningar som oroade. En större fara utgjorde den långsiktiga urholkningen av arbetsetiken om medborgare i stället för jämn arbetsamhet förlitade sig på slumpen för ekonomisk vinning. Att genom lotterispel vänja människan vid denna förhoppning skulle leda till att ”lönen för ett mödosamt arbete synes henne lätteligen karg”.¹⁶⁶ Häri låg en av en hörnstenarna i kritiken mot spelandet. Mönstret har en utbredning i både rum och tid. Den fattiga lotterispelarens förhoppning om snabb rikedom och att bli slungad uppåt längs den sociala stegen uppfattades i vissa sammanhang som ett hot mot den (åtminstone i teorin) stabila samhällsordningen. Möjligheten att få en stor avkastning för en liten investering (vad gäller arbete, tid och pengar) utmanade i synnerhet borgerliga värderingar kring sparsamhet och arbetsamhet.¹⁶⁷ Som den amerikanske litteraturvetaren Thomas Kavanagh formulerar det: ”For the bourgeoisie, the spectacle of so rapid a social promotion amounted to a scandalous undermining of the whole equation of wealth and merit at the center of their ever more triumphant ideology.”¹⁶⁸ Detta har lyfts fram som ett skäl till att många länder anslöt till den globala trenden under 1800-talet att införa förbud eller mycket restriktiv lagstiftning kring spel. Specifikt inriktade man sig på lotterier som var populära främst bland arbetarklassen.¹⁶⁹

Enligt den tjänstehjonslagstiftning som gällde i Sverige i början av 1800-talet måste alla obesuttna kunna redovisa att de hade arbete hos någon jordägare. Det var kriminellt att sakna arbete, ”laga försvar”, och man kunde då sättas i tvångsarbete. Ekonomihistorikern Lennart Schön menar att lagstiftningen återspeglade ”en ekonomi som hade en latent brist på arbetskraft, i varje fall under vissa kritiska delar av året till följd av de starka säsongsväxlingarna.”¹⁷⁰ Detta förhållande skulle kunna förklara varför många debattörer beskrev upplevda hot mot arbetsamhet och produktivitet som särskilt skrämmande.

---

¹⁶⁵ Bondeståndets protokoll, 1817–1818, band 4, s. 217.

¹⁶⁶ ”Om nummerlotteriet” (1834) s. 3.

¹⁶⁷ Wendy Selby, ”Social evil or social good? Lotteries and state regulation in Australia and the United States”, i McMillen (1996) s. 66–67.

¹⁶⁸ Kavanagh (1993) s. 60.

¹⁶⁹ Selby (1996) s. 66–67.

¹⁷⁰ Schön (2014) s. 102–103.

Spelforskare har hävdad att det finns en oförenlig motsättning mellan arbete och olika hasardspel (däribland lotterier). Denna uppfattning ifrågasätts av historikern Orsi Husz. I lotteridebatten i början av 1900-talet omfattades arbetsetiken av såväl lotterikritiker som lotteriförespråkare samt de flesta lotterispelare, menar hon. Av de två senare kategorierna sågs spelandet som en måttlig hedonistisk konsumtion som kunde samspela med den allmänt etablerade arbetsetiken.¹⁷¹ Med en delvis liknande retorik kunde nummerlotteriet under 1800-talets första decennier framställas som en samhällelig tidsbesparing som ökade arbetares produktivitet. Lotterispel ansågs mindre tidsödande än andra hasardspel, exempelvis biribi och labelle.¹⁷² Fördelen med lotteriet var också de förhållandevis sällan förekommande dragningarna, hävdade kontraktsprosten och riksdagsledamoten Sivertson. Kortspel hade enligt honom långt skadligare verkningar på idogheten:

Vid det förra tillbringar Spelaren en gång om Månaden ett par timmar, och i allmänhet kostar derpå 8 à 12 sk. hvarje gång: vid det sednare sysselsätts hela Collegier, Comitéer, Utskott, Klubbar, hemliga och uppenbara sällskaper nätter och dagar, för att förföra ungt och oförfaret folk att exponera löst och fast, och på köpet bereda dem och sig sjelfve till att blifva sömnige, late och oduglige Embetsmän, som man knapt kan få den äran att se och tala med före 12 och 1 om dagen, om saken är nog så vigtig.¹⁷³

Dessutom menades att arbetare som spelade på lotteriet i allmänhet använde sin tid nyttigt mellan dragningarna, och riksdagsledamoten Mörner hävdade att många spelare arbetade hårdare för att finansiera sina insatser och förluster.¹⁷⁴ Alternativa sysselsättningar som krogbesök, kortspel och tärningsspel utgjorde enligt denna retorik ett större hot mot arbetsmoralen: ”När personer af lägre klasserne fästa sig vid de sednare eller råka i andra laster, då just vika de ifrån vanlig arbetsordning och stjåla tiden från sina göromål.”¹⁷⁵ I ljuset av denna retorik framstod lotteriet som en effektiv åtgärd för att främja ett måttfullt spelande och samtidigt upprätthålla arbetsetiken, men det ska noteras att denna konsekvens ofta beskrevs som en sidoeffekt; det primära målet var att trygga statens ekonomi.

---

¹⁷¹ Husz (2004) s. 232, 257.

¹⁷² Borgarståndets protokoll, 1817, band 3, s. 1821.

¹⁷³ Prästeståndets protokoll, 1829, band 4, s. 487.

¹⁷⁴ Borgarståndets protokoll, 1817, band 3, s. 1819; *Aftonbladet* 7/5 1834, s. 2. En ironisk replik på Mörners yttrande kom i en notis i *Correspondenten* några månader senare: ”Wi böre ej twifla på ofelbarheten af Statsmannens ord, men då bör ock ett Lotteri-kontor med första åter upprättas i vår goda Stad Örebro: annars blir arbetaren maklig och bär kanske sitt öfwerskott till Sparbanken, hwilken, i motsats med Nummerlotteriet, försäkrar Insättaren om kapitalet och ger honom någon liten winst, men ingen åt Direktionen m. fl.” *Correspondenten* 3/9 1834, s. 2. Mörner namnges inte explicit, men av sammanhanget framgår att det är han som åsyftas med ”Statsmannen”.

¹⁷⁵ Borgarståndets protokoll, 1823, band 2, s. 1268–1269.

Hoppets dualism

Spelande har i alla tider associerats med känslor av olika slag. Dock har synen på och attityderna till känslornas betydelse och konsekvenser varierat. I 1700-talets Frankrike befarades alla former av spelande släppa lös passioner som inte gick att kontrollera. Spelaren riskerade att förlora sin självbehärskning och uppvisa ett oberäkneligt beteende. Anledningen var att spelande uppfattades väcka en rad motsatta passioner som spelaren upplevde och kastades mellan: lust och rädsla, hopp och besvikelse, glädje och sorg. Spelarens beteende blev lika oförutsägbart som korten eller numren han satsade på. Därutöver förlorade spelaren all tidsuppfattning; framtiden var ointressant, endast nuet existerade.¹⁷⁶ Här överlappade retoriken om spelaren med den om sjuklingen.

Människor som inte kunde hantera sina känslor och kontrollera sina handlingar blev också en fara för omgivningen. I England runt sekelskiftet 1800 uppfattade samhällets elit folkmassorna (till största del arbetarklass) vid de offentliga lotteridragningarna som ett potentiellt hot mot den politiska och moraliska ordningen. Med den franska revolutionen i färskt minne fanns en fruktan för att stora folksamlingar kunde urarta i protester, upplopp och uppror.¹⁷⁷

I den svenska lotteridebatten var passioner och otyglade begär både en drivkraft bakom och en konsekvens av spelet, enligt vissa debattörer. Ett återkommande tema var att dragningarna var en plats där starka och hastigt växlande känslouttryck utspelade sig bland de närvarande spelarna. I en insändare i Stockholmsposten beskrevs hur pukor och trumpeter kallade till Slottsbacken, och "[f]rån alla håll kom nu folk i rörelse, och käringar och pojkar skreko: nu sker Dragningen!". Under själva dragningen observerade skribenten hur folksamlingen fylldes av både hopp och fruktan vilket orsakade "en besynnerlig willerwalla" i många ansikten: "Wid hwarje nummer, som drogs, sågs mångt anlete mörkna, och här och der mumlades en ed, under det att pojkar grinade åt de narrar, som för några skillingar äfwentyrade armar och ben med att upptaga den bland folkhoppen utkastade nummersedeln." När det sista numret hade dragits

---

¹⁷⁶ Kavanagh (1993) s. 61.

¹⁷⁷ Miers (2004) s. 144. Referenser till den franska revolutionen förekom även i den svenska debatten. Om nummerlotteriet fick fortleva och man lät "tiden ha sin gång" kunde något liknande ske i Sverige. Enligt riksdagsledamoten herr von Hohenhausen hade den franska staten genom "att vara bekymmerslös öfver de förströelser med hvilka Folket roade sig" förorsakat "det rysliga sedeförderf" som drev på revolutionens utveckling. Ridderskapet och adelns protokoll, 1823, band 5, s. 84.

Dragning i nummerlotteriet vid Indebetouska huset i Stockholm år 1819. Bild: Stockholmskällan/Kungliga biblioteket

hörde en åskådare ”försända Lotteriet i h_ och bedyra, att, om Assistancens penningar ej bli lyckligare nästa gång, så har han icke mera någon rock att sätta in”.¹⁷⁸ Närheten till slottet ifrågasattes. Man borde inse ”olämpligheten af, att, i ett så nära grannskap med Konungens fridlyste borg, anställa sådane spectacler som lotteriets hvarje 3:dje vecka skeende dragningar, hvarunder støj och oljud, ja, ofta våldsammare uppträden, icke lära uteblifvit”.¹⁷⁹

Spelandet förklarades driva människor till att bete sig irrationellt, och till och med våldsamt. Det vissa kallade ett nöje var egentligen ”en chimère, som endast medför oro, emellan hvarje dragning, – och oftast harm öfver felslagna förhoppningar, efter densamma”.¹⁸⁰ Människor rycktes ”utur werklighetens, in i inbillningens och tomma förhoppningars hwirfwel”.¹⁸¹

På annat håll i debatten framhölls samtidigt hoppet och nöjet som positiva krafter, oavsett om spelaren vann eller förlorade. Upplevelsen av förhoppning och förväntan tillskrevs ett värde i sig som kunde köpas om och om igen: ”För sin tolfskillingsedel kan han någon gång få köpa

¹⁷⁸ ”Utdrag af ett bref från en Resande, dateradt Stockholm i September 1816.”, *Stockholmsposten* 29/1 1817. Mannen i fråga hade alltså spelat med ”Assistancens penningar”, det vill säga pengar som han fått från pantsatta ägodelar. Hur vanligt det var att människor pantsatte ägodelar för att spela på nummerlotteriet är givetvis omöjligt att avgöra, men att det förekom visar till exempel en efterlysning i *Dagligt Allehanda* den 12 september 1823: ”Om den Betjenten, som wet sig hafwa pantsatt ett Silfwer-Ur för Lottsedlar på Nummer-Lotteri-Kontoret N:o 20, ej igenlöser det inom denna månads slut, warder han sin löserättighet förlustig.”

¹⁷⁹ Borgarståndets protokoll, 1834, band 2, s. 566–567.

¹⁸⁰ Borgarståndets protokoll, 1840, band 2, s. 62.

¹⁸¹ Bondeståndets protokoll, 1840, band 4, s. 387.

sig ett par veckors glada, inbildningsrika dagar; och, felslår äfven detta hopp, som oftast lärer vara fallet, må han köpa sig ett nytt.”¹⁸² Hoppet var en handelsvara. I likhet med 1800-talets utilitarister som Jeremy Bentham och J.S. Mill betonade denna hedonistiska retorik att det fanns ett inneboende värde i den enskildes jakt efter lust och njutning.¹⁸³ Lotterispelande var ett slags ofarlig upplevelsekonsumtion för det lägre samhällsskiktet,¹⁸⁴ som emellanåt också lät ”Familjer komma sig före ur fattigdom och behof”.¹⁸⁵

Social rörlighet

Den så kallade ”lotteridrömmen” som sades omfamnas av de lägre samhällsklasserna var inte den enda aspekten av social rörlighet kopplat till lotterispel. På motsvarande vis kunde spelare i de högre stånden uppleva en snabb social förändring – fast åt motsatt håll. Enligt Leif Runefelt var klassgränserna i 1700- och 1800-talens ståndssamhälle långtifrån statiska och självklara. Tvärtom var de otydliga, flytande och under ständig förhandling, både inom och mellan stånden, menar han. Detta förhållande öppnade möjligheter för sociala rörelser uppåt, men det in- nebar samtidigt ett överhängande hot om rörelser nedåt.¹⁸⁶ Att denna hotbild förstärktes under 1800-talets första hälft är inte osannolikt, i takt med ett allt starkare ifrågasättande av ståndssamhället samt omfattande demografiska, ekonomiska och sociala förändringar.

Lotterispelare som inte tillhörde de lägsta samhällsskikten riskerade att spela bort pengar, men framför allt sitt sociala anseende. I den tidigare nämnda novellen *Lotteri-Spelarne*, som utspelar sig en i välbärgad bruksägarfamilj, skildras en hederskultur i relation till spelande. Berättarens svägerska bekänner för sin man att hon och deras barn har köpt lottsedlar på kredit. När hon inte kan betala skulderna vädjar hon till sin man om hjälp samt om att bevara hemligheten: ”Låt ingen weta denna förargeliga händelse. Det gäller vår heder. Wi skulle blifwa föremål för grannarnes hån och spe, om den blef bekant.” Berättaren råder sin bror att göra som frun önskar: ”[B]etala och så nedtysta hela händelsen. Din hustru har deruti ganska rätt. Det skulle blifwa en glädje för de fördömda Spelwurmarne, helst de weta, huru mycket du och jag ifra deremot.”¹⁸⁷ Lotterispelandet framställdes som ett potentiellt hot mot släkten, som äventyrade dels familjemedlemmarnas ömsesidiga relationer, dels släktens anseende.

---

¹⁸² Borgarståndets protokoll, 1828–29, band 1, s. 882–883.

¹⁸³ Peder Aléx, ”Begär eller hushållning. Om behovets historia”, i Peder Aléx & Johan Söderberg (red.), *För- bjudna njutningar. Spår från konsumtionskulturens historia i Sverige* (Stockholm 2001) s. 43.

¹⁸⁴ Bondeståndets protokoll, 1840, band 4, s. 378. ”[M]ången mindre bemedlad, hwilken icke idkar något annat hazardspel, insätter för sitt nöjes skull några skillingar, afbidar sedermera under några weckor sin lycka, samt förnyar derefter den lilla insatsen, hwilken på hans oekonomiska ställning har ett wida obetydligare inflytande”.

¹⁸⁵ Borgarståndets protokoll, 1823, band 2, s. 1267.

¹⁸⁶ Runefelt (2015) s. 22–24.

¹⁸⁷ *Lotteri-Spelarne, eller Nummer-Lotteriets hemligheter uppdagade.* (1839) s. 15–16.

Moralisk hierarki och lotteriets hegemoni

En bärande föreställning i debatten var att nummerlotteriets verksamhet försåg staten med välbehövliga intäkter samtidigt som människor genom att spela på lotteri undvek skadligare aktiviteter. Även de som pekade ut det omoraliska i att staten idkade lotteriet hävdade att det var nödvändigt för att hålla andra laster stängen. Att ”bränvinsbränningen oupphörligt uppmuntras” och att ”krogar finnas i alla gathörn” var frestelser som ansågs ”vida farligare”. Lotteriet var ”i alla fall af alla lycksökerier det minst betänkliga, och det enda, hvarpå Staten vinner”.¹⁸⁸ Brännvin och andra spel förstörde inte bara mer av arbetarens pengar, ”utan, hvad som är värre, en stor del af hans arbetstid”.¹⁸⁹ I bakgrunden fanns också brudgåvorna som i samband med varje dragning donerades till fem unga allmogekvinnor, även om denna aspekt sällan förekom i debatten.

Betoning av spelandets positiva konsekvenser kan tolkas som ett försök att etablera en lotterispelandets hegemoni, där nummerlotteriet tronade på toppen av den moraliska hierarkin, vilket bland andra Pehr Gustaf Cederschjöld illustrerade i ridderskapet och adelns församling:

Af alla spel är detta i moraliskt afseende det minst farliga derföre, att det mindre än andra kan väcka passionen, i anseende till den längre tid, som förgår mellan dragningarna; hvaremot, då spelarne med korten i handen sitta ansigte mot ansigte och ödet afgörs i ögonblicket, passionerna häftigare uppretas till obetänksammare företag.¹⁹⁰

Orsi Husz talar om en värdebalansering under det tidiga 1900-talets debatt om lotteri. Förespråkare för ett statslotteri försökte på liknande vis hantera dilemmat mellan ekonomisk vinst och moralisk förlust. Genom att injicera lotterispel med moraliska värden (till exempel att låta avkastningen gå till välgörande ändamål eller allmännyttiga intressen) blev spelandet för den individuella spelaren mindre egoistiskt och mindre hedonistiskt.¹⁹¹

Den alarmistiska retoriken vad gällde moraliska och ekonomiska konsekvenser som präglade många utsagor tonades ned i andra. Som togs upp tidigare uppfattades de låga insatserna bidra till att många fattiga människor spelade. Men de små, nästintill obetydliga, summorna kunde också framställas som ett skydd mot ekonomisk ruin.¹⁹² De som förlorade på lotteriet skulle troligen inte heller påverkas i en moraliskt förkastlig riktning; förlusterna var inte ”af den beskaffenhet eller så stora, att de böra leda till immoraliska företag”, som en riksdagsledamot

---

¹⁸⁸ Ridderskapet och adelns protokoll, 1828–1829, häfte 22, s. 67–68.

¹⁸⁹ Borgarståndets protokoll, 1828–29, band 1, s. 882–883.

¹⁹⁰ Ridderskapet och adelns protokoll, 1834, häfte 5, s. 392.

¹⁹¹ Husz (2004) s. 314–315.

¹⁹² Bihang till riksståndens protokoll, 1823, samling 4, band 3, s. 231.

uttryckte det.¹⁹³ Man ifrågasatte också påståenden om att lotterispelande enkom resulterade i ett beteende som ledde till fängelsevistelser.¹⁹⁴

Lotterispelandets hantering

Hur man ansåg att lotterispelandet skulle hanteras berodde dels på *om* man såg det som problematiskt (vilket majoriteten av debattörerna gjorde, åtminstone vad gällde överdrivet eller okontrollerat spelande), dels på *hur* problematiskt det var. Som nämnts tidigare kunde även lotteriförsvarare uttrycka att lotterispel var skadligt och omoraliskt, men det vägdes hela tiden mot statens intäkter och risken för ännu skadligare spel och ökat fylleri.

En grundläggande tvistefråga, som delvis redan har berörts, var vems ansvar det var att hantera det problematiska lotterispelandet – individen eller samhället – och hur det i så fall skulle göras. Svaren var avhängiga hur man förklarade spelarnas drivkrafter och konsekvenser av spelandet. Sakfrågan om nummerlotteriet skulle avskaffas eller behållas var kärnan i den politiska debatten, både i riksdagen och i pressen. Men frågan om hur lotteriet och spelandet skulle hanteras var inte binär – för eller emot – utan bestod av ett bredare spektrum av föreställningar om hur människors ekonomiska och moraliska beteenden skulle kunna påverkas. Enligt kritiker var lotteriet och spelandet själva problemet som orsakade negativa moraliska, ekonomiska och sociala konsekvenser. Andra framhöll lotteriet som en lösning på dessa problem.

Två huvudsakliga linjer vad gällde målsättning går att utträna. Å ena sidan försök att styra människors moraliska och ekonomiska beteende på sätt som skapade maximal nytta för individen och samhället. Å andra sidan försök att förhindra de allra skadligaste moraliska och ekonomiska utfallen av människors beteende. Det gavs uttryck för en medvetenhet om ökad makt och autonomi bland konsumenter; det blev ”allt mer och mer svårt att hindra folk göra det bruk af sina pengar, de sjelfva vilja”.¹⁹⁵

Spellusten och spelandet sågs av den skademinimerande linjen som en naturlig del av det mänskliga beteendet och att det därför inte kunde utrotas; det ”kommer ändock att ega rum, så länge verlden står”.¹⁹⁶ Därför uttrycktes en vilja att kontrollera spelandet. Nummerlotteriet betraktades som en pragmatisk lösning där människor fick utlopp för sina begär under ordnade former. Det fruktades att ”spelsjukan blifver ryslig” om lotteriet avskaffades. De före detta spelarna troddes i så fall öka sin konsumtion av kaffe och brännvin eller söka sig till kort- och

---

¹⁹³ Ridderskapet och adelns protokoll, 1823, band 5, s. 74.

¹⁹⁴ Bondeståndets protokoll, 1840, band 4, s. 402.

¹⁹⁵ ”Några ord om Lotteri-väsendet.” (1840) s. 4.

¹⁹⁶ Borgarståndets protokoll, 1840, band 3, s. 733.

tärningsspel ”hvilka alltid kunna vara tillhanda”, jämfört med de tre veckor som förflöt mellan varje dragning.¹⁹⁷ Till skillnad från kortspel kunde lotterispelandet genomföras ”utan fylleri, nattvak, slagsmål, kif och oljud”.¹⁹⁸

Ridderskapet och adelns Gustaf Brinckmans ställningstagande var typisk för denna pragmatiska retorik. Han delade statsutskottets mening ”om Nummer-Lotteriets mindre fördelaktiga inflytande på sedligheten, men anser likväl mindre betänkeligt, att af tvänne onda ting hellre välja dess bibehållande, än att öka Allmänna Bevillningen till den betydliga Summa, som för Statens ersättning, erfordras”.¹⁹⁹ Ledamoten Mannerstam, som talade omedelbart efter Brinckman, vägde på liknande sätt moral mot ekonomi, men hans slutsats blev den omvända.

Dock förekom emellanåt en mer tillåtande linje även bland kritiker av nummerlotteriet. Allt lotterispel behövde inte vara omoraliskt, menade de, så länge det höll sig till en lek, ett nöje. Och det var i synnerhet ingen verksamhet staten skulle ägna sig åt, då det underminerade arbetsetiken. Staten borde ”aldrig offentligent erkänna något annat medel att förvärfva, hvarken för de enskilda eller för sig sjelft, än ett redligt arbete, en verksam dygd”.²⁰⁰ Föreställningen om att staten hade ett högre syfte, en uppgift att förädla folkets sedlighet framhölls av bland andra prosten Källström i prästeståndets riksdag. Nummerlotteriet motverkade det ändamålet, menade han.²⁰¹ Enligt denna retorik stred inrättningen mot moral och rättvisa, och det var en skymf mot ”*national-äran* och *national-värdigheten*” att generera statliga intäkter genom en sådan metod.²⁰²

Nummerlotteriet benämndes återkommande som ett otidsenligt fenomen, som en rest från en svunnen tid som inte passade in i ett modernt och upplyst samhälle. Det anakronistiska lotteriet stred mot ”tidens upplysning och Nationens förädlade begrepp om *rätt* och *billighet*”.²⁰³ Det var ”en lämning från den tid, då man icke var nogräknad om medel, hvilka kunde inbringa Staten någon Inkomst”²⁰⁴ och en ”surdeg från ett förflutet århundrade”.²⁰⁵ Nu visste man dock

---

¹⁹⁷ Borgarståndets protokoll, 1823, band 2, s. 1260; Borgarståndets protokoll, 1840, band 3, s. 733.

¹⁹⁸ ”Något om Lotterier.” (1834) s. 2.

¹⁹⁹ Ridderskapet och adelns protokoll, 1818, band 5, avdelning 2, s. 75.

²⁰⁰ Prästeståndets protokoll, 1823, band 3, s. 496–497.

²⁰¹ Prästeståndets protokoll, 1829, band 2, s. 559. ”Staten har likväl ett högre ändamål, än att tillvinna sig Folkets penningar, nemligen dess förädling, dess utbildning till sedlighet och människovärde. Den bör således undanrödja allt, som kan hindra uppnåendet af detta ändamål; aldraminst bör den sjelf bereda och försvara Inrättningar, som rakt motverka det.”

²⁰² Ridderskapet och adelns protokoll, 1823, band 5, s. 65, 69–70.

²⁰³ Bilagor till ridderskapet och adelns protokoll, 1823, band 1, s. 562.

²⁰⁴ Ridderskapet och adelns protokoll, 1818, band 5, avdelning 2, s. 74.

²⁰⁵ Borgarståndets protokoll, 1828–29, band 1, s. 878.

bättre: ”Må, då Lotteriets inrättande är en af fläckarne i Gustaf III:s minne, dess afskaffande blifva för efterverlden en af de ljusa punkterna i Carl Johans!”²⁰⁶

Genom att understryka lotteriets ursprung och ålder och ställa det emot samtidens upplysning, förnuft och rättskänsla framstod även spelandet och spelarna som upprätthållare av det förgångna, det bakåtblickande och oförnuftiga, som stod mellan nuet och framtiden. Samtidigt förekom inga uttryckliga protester mot denna beskrivning. Lotteriets förespråkare talade inte sällan om det som ett nödvändigt ont som måste fortleva tills man hade tänkt ut en ersättning för de statliga intäkterna.

Lotterispelande främmandegjordes på andra sätt. Nummerlotteriets sydeuropeiska ursprung betonades genom prefix som genuesiskt och italienskt. Man förvånades över hur ”denna Söderländernas lättsinniga uppfinning kunnat blifva tåld och naturaliserad i vårt land”.²⁰⁷ Internationella utblickar och jämförelser gjordes, framför allt mot slutet av undersökningsperioden. Sverige var den enda stat i Europa som hade ett nummerlotteri, hävdades det; alla civiliserade länder hade avskaffat sina motsvarande inrättningar. ”Att bibehålla denna anstalt”, sade ridderskapet och adelns Gustaf Löwenhjelms, ”sedan alla Europeiska Regeringar bannlyst den såsom en immoralisk kräfta, synes mig alldeles oförenligt med vår nationalstolthet.”²⁰⁸

Spara – inte slösa

Kritiker av lotterispel ansåg att spelandet var slösaktigt och ekonomiskt oansvarigt. Sparsamhet framhölls som en motpol och kan ses som ett uttryck för den nyttomaximerande linjen. Dikotomin mellan lotterispelande och sparsamhet förstärktes efterhand. År 1820 grundades nämligen Göteborgs sparbank, Sveriges första i sitt slag. Den följdes snart av fler. Enligt Lennart Schön skilde sig sparbankerna från tidigare bankinrättningar genom att de riktade in sig på det lokala sparandet och strävade efter att bygga upp en bred inlåningsrörelse bland allmänheten. Därmed fick de en folkligare karaktär än sina föregångare.²⁰⁹

Fram till 1840-talet låg sparbankerna i städerna²¹⁰, där ju också lotterikontoren och kollektörerna verkade. Sparbanken utmanade således nummerlotteriet både symboliskt och i det fysiska rummet och införlivades snabbt i debatten som lotteriets diametrala motsats. Så informerade till exempel prosten Almqvist under riksdagen 1823 att han fortsatt var motståndare till

---

²⁰⁶ ”Om nummerlotteriet” (1834) s. 3.

²⁰⁷ Borgarståndets protokoll, 1817, s. 527.

²⁰⁸ Ridderskapet och adelns protokoll, 1840, häfte 2, s. 238. Se även Bihang till riksståndens protokoll, 1840, samling 4, avdelning 1, band 1, s. 3; Ridderskapet och adelns protokoll, 1840, häfte 2, s. 318; *Argus* 25/2 1829.

²⁰⁹ Schön (2014) s. 105–106.

²¹⁰ Schön (2014) s. 106.

nummerlotteriet och att han hellre önskade ”att Arbetskarlen, Handtverks-Lärlingen, Tjenstehjonet, under saknad af tillfälle, att bortspela sina penningar på Lotteri, uppmanades att begagna de nyligen lyckligtvis inrättade Spar-Banker, i hvilka en säkrare resource för framtiden blir beredd åt den behöfvande”.²¹¹ Det talades vidare om ”den ädla uppfinningen SparBankar” som skulle ”lemna åt den arbetande medborgareclassen, tillfälle till användandet af sina små tillgångar, på ett sätt, som på en gång är för den sjelf och nationen hedrande och tillika för hvar enskildts framtid välgörande, i stället att Lotteriet är förstörande.”²¹²

Sparbankerna skulle enligt somliga bli räddningen på fattigdomen och det moraliska förfallet som lotteriet orsakade. En ljusare framtid för både individen och kollektivet hägrade. Den asketiska, nya och värdefulla inrättningen ställdes emot den hedonistiska, gamla och skadliga: ”Sparbanken, hvars förträfflighet ingen lär bestrida, visar i en ny dag förderfligheten af Nummer-Lotteriet.”²¹³ Den ekonomiska avkastningen från sparbanken var måhända inte lika stor och omedelbar som en lotterivinst, sades det, men den var säker och skulle skänka större tillfredsställelse än pengar som vunnits.²¹⁴

Ett ökat sparande bland allmänheten kunde också framstå som en direkt orsak till minskat spelande. Till exempel rapporterades det 1834 om att man i Frankrike hade ”observerat, att Lotteriinkomsterna de sednare åren betydligt aftagit; detta tillskrifwer man de välgörande Sparbankarne, hwilkas antal beständigt förökas. Med nästa år upphör Lotteriet i Frankrike.”²¹⁵ Inspiration hämtades även från andra länder. Borgarståndets ledamot Olof Wijk påpekade att sparbankerna i England hade ökat i antal och sparkapital efter det statliga lotteriets avskaffande. En liknande utveckling önskade han se i Sverige: ”Må alla lotteri-skyltar försvinna och sparbanker intaga deras ställen, der de mindre bemedlade äga tillfälle att spara sina skillingar och göra dem fruktbara på ett bättre sätt än i det Genuesiska lotteriet”.²¹⁶ Tidningen Skånska Posten sammanställde under tre år, 1833–1835, listor där de månad för månad

---

²¹¹ Bihang till riksståndens protokoll, 1823, samling 4, band 2, s. 999.

²¹² Ridderskapet och adelns protokoll, 1823, band 5, s. 67.

²¹³ Prästeståndets protokoll, 1823, band 3, s. 482.

²¹⁴ Bondeståndets protokoll, 1834, band 4, s. 277–278.

²¹⁵ *Skånska Correspondenten* 12/11 1834, s. 3.

²¹⁶ Borgarståndets protokoll, 1834, band 2, s. 575–576.

Dragning.	Försäljningssumma.	Insatser i Sparbanken.
Jan. 16.	437. 19. 10.	Jan. 3726. 34.
Febr. 6.	369. 28. 4.	Febr. 1517. 37.
— 27.	399. = 4.	
Mars 20.	451. 7. 10.	Mars. 2321. 15.
April 10.	511. 25. 10.	April 1522. 21.
Maj 1.	483. 41. 10.	Maj. 1223. 31.
— 22.	443. 38. 4.	
Juni 12.	444. 21. 6.	Juni. 2530. 44.
Juli 3.	390. 3. 4.	Juli. 1815. 4.
— 24.	429. 42. 4.	
Aug. 14.	448. 32. 6.	Aug. 2062. 28.
Sept. 4.	443. 17. 6.	Sept. 1208. 46.
— 25.	431. 32. 6.	
Okt. 16.	399. 29. 4.	Okt. 1077. 37.
Nov. 6.	423. 46. 6.	Nov. 2586. 41.
— 27.	378. 8. 6.	
Dec. 18.	401. 21. =	Dec. 869. 15.
	<hr/> 7207. 33. 4.	<hr/> 22,463. 17.

Skånska Postens jämförelse mellan lotterikontorets försäljning och insättningar på sparbanken under år 1833.

jämförde dels det lokala lotterikontorets försäljningssumma, dels insättningar i sparbanken i Kristianstad.²¹⁷ Staten borde inte upprätthålla en ovärdig spelinrättning ”som står i rak strid mot sparsamhet, äfven i smått, måhända i ej obetydlig mån motverka det goda, som Sparbankerna åstadkomma”.²¹⁸

I denna typ av retorik hade sparbanken en dubbel funktion och erbjöd en lösning på såväl de ekonomiska som de moraliska problemen. Människors privatekonomi och möjligheter att försörja sig själva förbättrades, samtidigt som de inte spenderade pengar på lotteriet. Sparbanken blev en symbol för karaktär och kontroll över passionerna. Om denna nyttomaximerande retorik, denna hyllning av sparbankerna och uppmuntran till sparande, bottnade i uppriktig omsorg

²¹⁷ *Skånska Posten* 6/8 1834, s. 3. Se även samma tidnings supplementblad 3/7 1833 och 22/7 1835.

²¹⁸ Borgarståndets protokoll, 1840, band 2, s. 62.

om svenska folkets privatekonomi och välstånd eller endast drevs av en aversion emot nummerlotteriet och spelet är däremot svårt att avgöra. Klart är att sparsamhetsvurmen inte ifrågasattes i någon större utsträckning. Alla var dock inte övertygade om att ”den spellystne”, om lotteriet avskaffades, skulle sätta in sina överblivna pengar på sparbanken.²¹⁹ Troligare var att spelaren bara skulle slösa bort dem på spelhus eller på krogen, där han skulle ”förstöra på en afton lika stor, om icke större summa, än den han nu under 3 veckor offerar på Lotteriet”.²²⁰

I anslutning till sparsamhetsretoriken och ett mer asketiskt förhållningssätt till lotterispel framfördes idéer om att ersätta statens intäkter från nummerlotteriet med högre skatt på lyxvaror, till exempel guldbroderier, praktfulla droskor och diverse överflödsartiklar.²²¹ Förslaget kopplades till en bredare syn på lyx och onödig konsumtion som ett hot mot både individen och samhället. Lyxen medförde ”veklighet, sjukdom, otrefnad och vanära”.²²² Pengarna från lyxbeskattningen skulle bland annat användas till att inrätta en ”*allmän Sparbank*, hvilken i stället att såsom de *förra*, förleda medborgare till lättzinne och vågspel, skulle den *sednare* uppmana dem till *sparsamhet* och *välstånd*”.²²³ Ibland motiverades nummerlotteriet i sig som en beskattning på misshushållning och oönskat beteende: ”Så betalar t. ex. bränvinsälskaren för sin fyllelast och vällustingen för sitt öfverflöd och slöseri på flera vägar sina skatter till Staten, liksom den spelsjuke genom Lotteriet.”²²⁴ En förlust på lotteriet gick ”i bredd med annat slöseri”.²²⁵ På detta vis placerades lotterispelande och lyx i en hedonistisk, skadlig konsumtionskategori, vilken kontrasterades mot asketisk sparsamhet som stakade ut vägen mot verkligt välstånd. Parallellt fanns en totalt motsatt form av hedonistisk retorik, som bejakade lotterispelandet som en positiv aktivitet, framför allt bland mindre bemedlade.

Det demokratiska lotteriet?

Klassperspektiv var ständigt närvarande i debatten och har redan diskuterats vad gäller spelets orsaker och konsekvenser. Även vad gällde hanteringen av spelet belystes dessa aspekter, i termer av rättvisa. Ett återkommande mönster i var att relatera lotterispel (för främst fattiga samhällsgrupper) till de högre klassernas nöjen och hävda alla människors rätt till underhållning, oavsett klass. Exempelvis menade Gustaf Uhr, ledamot för ridderskapet och adeln, att

---

²¹⁹ Ridderskapet och adelns protokoll, 1834, häfte 5, s. 392; Prästeståndets protokoll, 1829, band 2, s. 563–564.

²²⁰ Prästeståndets protokoll, 1829, band 2, s. 564.

²²¹ Bilagor till ridderskapets och adelns protokoll, 1823, band 1, s. 564.

²²² Bilagor till ridderskapets och adelns protokoll, 1823, band 1, s. 564–565.

²²³ Bilagor till ridderskapets och adelns protokoll, 1823, band 1, s. 565.

²²⁴ Prästeståndets protokoll, 1834, band 4, s. 409.

²²⁵ Ridderskapet och adelns protokoll, 1828, häfte 5, s. 352.

[d]en rika eller mera bemedlade känner ju behof af många njutningar: spel, baler, con-
certer, spektakler. Men äfven den mindre bemedlade, den fattigaste har samma behof af
nöje; och när det kan köpas för så ringa uppoffring, som den vanliga insattsens å Num-
merLotteriet, vet jag icke hvarföre denna utväg till njutning skulle den större allmän-
heten betagas.²²⁶

Det föreföll orättvist, hycklande och ”hårt att beröfva den fattiga denna tillfredsställelse,
under det att kanske den stränge rigoristen och förmyndaren njuter vida mer af denna verdens
spel”.²²⁷ Den fattiga delen av befolkningen skulle inte förvägras ”det enda tillfället de ega att
på ett frivilligt sätt söka föröka sin lilla vågade skärf, äfven den uppmuntran, som hoppet jemte
nöjet skänker”.²²⁸ Hoppet om en lotterivinst gav arbetarklassen njutning, en chans att för en
liten summa fly vardagslivet för en kort stund.²²⁹ Enligt denna uppfattning krävdes inga åtgär-
der mot lotterispelandet.

Högreståndspersoner påstods ägna, eller slösa, både mer tid och mer pengar på att roa sig än
vad mindre bemedlade gjorde på lotterispelande.²³⁰ Ridderskapet och adelns Pehr Gustaf Ced-
erschjöld påpekade att spelsjukan även drabbade de högre stånden, vilket var ”ett ondt, som väl
förtjenar så mycken uppmärksamhet som de fattigare klassernas spel på Lotteriet, och hwilket
kan wara utaf långt skadligare följder för det Allmänna, än det sednare”.²³¹ De högre klassernas
oansvariga ekonomiska beteende uppfattades alltså som ett problem, och det gjordes gällande
att det i privata sällskap spelades fritt och obehindrat ”med summor för aftonen, hvilka i måna-
der, kanske hela året skulle underhålla mången fattig famille”.²³² Precis som äldre personer i
vissa kretsar förväntades vara moraliska förebilder för yngre, sades det att ”den bildade” borde
föregå ”den mindre upplyste” med gott exempel.²³³

Föreställningarna knyter delvis an till en traditionell syn på hedonistisk konsumtion som
sträcker sig ända tillbaka till romarriket: Den förmögna eliten har vältrat sig i lyx och njutningar

---

²²⁶ Ridderskapet och adelns protokoll, 1823, band 5, s. 83–84.

²²⁷ Borgarståndets protokoll, 1828–29, band 1, s. 882–883.

²²⁸ Borgarståndets protokoll, 1840, band 2, s. 57.

²²⁹ Ridderskapet och adelns protokoll, 1823, band 5, s. 88.

²³⁰ Se t.ex. *Westerås Stads och Läns Tidning* 20/2 1818; Borgarståndets protokoll, 1840, band 2, s. 54–55; Rid-
derskapet och adelns protokoll, 1840, häfte 5, s. 151: ”Man önskar Nummer-lotteriets indragning, och under ti-
den ser man i societeterna flera hundrade r:dr vågas på ett spel eller på en afton. Man önskar nykterhet hos na-
tionen, under den tid, då mången hederlig borgersman tager minst 3 och mången gång 6 supar brännvin om da-
gen, och de förmögnare dricka portvin, så mycket de orka. Sålunda anser man det rättvist, att de mer bemedlade
af nationen sörja mycket väl för sin goddagar, spela, dricka och glädja sig, men borttager från den mindre be-
medlade af nationen tillfällen till nöjen, utan att i deras söka tillvägbringa nya och mer passande. Jag anser detta
icke rätt, och i den lilla mån jag kunnat verka, har jag alltid sökt att, i stället för det jag trott vara förkastligt, före-
slå något som varit ädlare och af allmän nytta.”

²³¹ *Argus* 2/5 1829.

²³² Borgarståndets protokoll, 1840, band 2, s. 56.

²³³ Borgarståndets protokoll, 1840, band 2, s. 55.

som kläder, smycken och mat i överflöd, medan den stora, fattiga massan har tvingats föra en ofrivilligt asketisk tillvaro.²³⁴ Under 1600- och 1700-talen kunde så kallad iögonfallande konsumtion, där olika former av spelande ingick, framhållas som ett aristokratiskt ideal. Spelande var en inträdesbiljett till exklusiva miljöer, och rikedom manifesterades genom att uppvisa likgiltighet och besinning vid förlust av stora summor pengar.²³⁵ Den amerikanske sociologen och nationalekonomen Thorstein Veblen hävdar med sin teori om ”iögonfallande konsumtion” att konsumtion bygger på konkurrens mellan olika samhällsskikt. Konsumtionsmönster sprids uppifrån och ner, eftersom de lägre klasserna vill imitera elitens beteende för att nå högre social status.²³⁶

I den svenska debatten om lotterispel fanns tydliga drag av uppdelningar och skillnader mellan klasser. Somliga ansåg dels att de lägre samhällsgrupperna, precis som eliten, borde ha tillgång till nöjen, dels att de högre klassernas spel var skadligare. Den demokratiska karaktären i spelet betonades. Lotterier, liksom andra hasardspel, diskriminerar inte – inför slumpen är alla lika.²³⁷ Dessutom var nummerlotteriet ekonomiskt tillgängligt för alla. Däremot kopplades inte lotteriet till en allmän demokratiseringstanke, som under början av 1900-talet.²³⁸ En annan ståndpunkt menade att de fattigare samhällsskikten agerade motor i det hedonistiska, skadliga beteendet, inte minst för att de förmögnare klasserna också spelade i hög utsträckning. Genom sitt beteende väcktes spelbegäret även hos passiva och oförnuftiga personer i samhällets botten-skikt. Ytterligare andra hävdade att spelande i allmänhet var oproblematiskt så länge man inte spelade bort mer än man hade råd att förlora.²³⁹ Hänvisningar till och retoriker om klassers skilda vanor och beteenden kunde alltså användas som både kritik och försvar av lotterispelande.

Uppfostran och upplysning – inte förbud

Debatten om lotterispelande var, som har visats, mer komplex än att kunna reduceras till den politiska sakfrågan om nummerlotteriets existens. Hur ska vi förstå debattörer som både ville behålla lotteriet och samtidigt ansåg att spelandet borde minska? Enligt detta skademinime-

---

²³⁴ Husz & Lagerkvist (2001) s. 31.

²³⁵ Reith (1999) s. 65–67.

²³⁶ Husz & Lagerkvist (2001) s. 17–18. Veblens och liknande teorier har kritiserats för att vara alltför enkelriktade. Konsumtionsbeteenden kan likaväl spridas nerifrån och upp, och lägre klasser kan markera avstånd till högre stånd genom sin konsumtion.

²³⁷ Husz (2004) s. 207.

²³⁸ Se Husz (2004) s. 202–210.

²³⁹ ”Några ord om Lotteri-väsendet.” (1840) s. 4.

rande synsätt löste ett avskaffande inte roten till problemet. Spelandet var ett symptom på spel-sjuka, okunskap och ohämmade passioner. Den långsiktiga lösningen för att minska (det skadliga) spelandet låg i att människor skulle inse att lotterispel inte var en förständig strategi för att nå lycka och välstånd. Ett bättre lynne bland befolkningen skulle innebära att var och en lärde sig ”att klokare använda sin besparade Arbetsvinst”.²⁴⁰ Ett förbud skulle inte åstadkomma en varaktig moralisk förändring hos det svenska folket. ”Det är dessutom ej genom undanrödjande af alla frestelser man utbreder moralitet ibland menniskor”, menade en riksdagsledamot i prästeståndet, ”den måste bestå, det veta vi alla, i en sådan sinnesförfattning, som, äfven med tillfällena till förvillelser och utsväfningar, äger styrka att för dem taga sig till vara.”²⁴¹ Sann karaktär och dygd byggdes inte genom att avstå från spel som inte var tillgängliga, utan att ”se spel och likväl afhålla sig derifrån”.²⁴² Moralisk förbättring måste få ta tid.²⁴³

En alltför snabb nedmontering av lotteriet riskerade att bli kontraproduktiv, menade somliga. Folket hade vant sig vid att spela på lotteri, och om det försvann över en natt skulle det orsaka stort missnöje bland allmänheten och spelarna skulle högst troligt söka sig till andra spel, utländska lotterier och brännvin.²⁴⁴ Ett klokare tillvägagångssätt vore i stället att låta tiden ha sin gång och välkomna en organisk utveckling där spellusten gradvis skulle ebba ut i takt med en ökad upplysning. ”Då ingen mer vill spela, komme NummerLotteriet att af sig sjelft gå under. Det vore troligen det förnuftigaste”, ansåg en av bondeståndets riksdagsledamöter.²⁴⁵ Genom uppfostran, upplysning och goda exempel skulle lusten till spelande småningom tyna bort och leda till att nummerlotteriet självdog.²⁴⁶

Fokus låg på den yngre generationen. En bestående förändring skulle enligt en skribent endast kunna uppnås genom att förhindra att barn och unga personer utvecklade ett tycke för spelande: ”At qväfva passionen för spel hos en nation, vore väl säkraste medlet at förekomma dessa tidsfördrifvens skadliga följder; men denna reform kan blott verkställas med den upväxande generationen – de redan spelande måste väl spela til slut.”²⁴⁷ I novellen *Lotteri-Spelarne* försöker huvudpersonen att genom olika räkneexempel få sina barn att förstå hur liten sannolikhet det är att vinna på nummerlotteriet. Att spela på amb, det vill säga att satsa på två specifika nummer bland de fem som dras, ger mer än 4 000 olika kombinationer, förklarar fadern för en

---

²⁴⁰ Prästeståndets protokoll, 1823, band 3, s. 490–491.

²⁴¹ Prästeståndets protokoll, 1823, band 3, s. 486.

²⁴² Ridderskapet och adelns protokoll, 1834, häfte 5, s. 401.

²⁴³ Borgarståndets protokoll, 1828–29, band 1, s. 881.

²⁴⁴ ”Några ord om Lotteri-väsendet.” (1840) s. 4.

²⁴⁵ ”BondeStåndets Plenum i Onsdags.”, *Svenska Biet* 25/4 1840, s. 2.

²⁴⁶ Bondeståndets protokoll, 1840, band 4, s. 381.

²⁴⁷ *Något om Spel i allmänhet och Numer-Lotteriet i synnerhet.* (1809) s. 27.

av sina döttrar. ”Huru kan du begära att just den [lottsedeln] du tillhandlat dig skall utkomma bland förenämde antal? Det är barnsligt att hoppas det, och narraktigt att våga pengar derpå.”²⁴⁸ En av döttrarna svarar att hon ”inser fullkomligt orimligheten af detta spel”.²⁴⁹

Även mer konkreta åtgärder diskuterades. Eftersom lotteriets tillgänglighet ansågs öka spelandet lades olika förslag fram för att begränsa densamma. Att minska antalet dragningar, från 17 till 4 gånger om året, skulle ge spelarna ”tid att svala litet af sig”.²⁵⁰ Ett annat förslag var att höja lägsta tillåtna insats på lotteriet från några skillingar till 2–3 riksdaler.²⁵¹ Denna förändring syftade till att exkludera fattiga människor.²⁵² I riksdagen ville ett par ledamöter begränsa tidningarnas publiceringar av lotterivinster och vinstplaner, då de menade att detta agerande uppmuntrade till spel. Tidningarna borde, enligt en av talarna, också informera om hur många som förlorade och hur pantsättningarna på assistanskontoret ökade dagarna inför varje dragning.²⁵³

Men människans oförnuft och snedsteg uppgavs samtidigt vara nödvändiga inslag på vägen mot ett bättre samhälle. Lotteriet var ett ”nödvändigt ondt, en behöflig form för dårskapens mångfaldiga yttringar. Denna form kan sönderbrytas, men dårskapen kvarstå”.²⁵⁴ I ett inlägg i borgarståndets riksdag av Pehr Malmberg utmynnade anförandet i ett försvarstal, inte bara för nummerlotteriet, utan för den måttliga dårskapen och dess uppbyggande funktion: ”Låt oss lemna rum åt små dårskaper, att de må blifwa kände – åt oundvikliga misstag, för att blifwa wise”.²⁵⁵

---

²⁴⁸ *Lotteri-Spelarne, eller Nummer-Lotteriets hemligheter uppdagade.* (1839) s. 7.

²⁴⁹ *Lotteri-Spelarne, eller Nummer-Lotteriets hemligheter uppdagade.* (1839) s. 8.

²⁵⁰ Borgarståndets protokoll, 1817, s. 735–736.

²⁵¹ ”Om nummerlotteriet” (1834) s. 3.

²⁵² *Försök till en ny svensk statistisk journal. Af ett sällskap. Åttonde häftet.* (Stockholm 1818) s. 37.

²⁵³ Ridderskapet och adelns protokoll, 1823, band 5, s. 72–73, 83–84.

²⁵⁴ Prästeståndets protokoll, 1829, band 2, s. 562.

²⁵⁵ Borgarståndets protokoll, 1809, s. 412–415.

Avslutande diskussion

I uppsatsens empiriska del har jag gjort en grundlig genomgång av lotteridebattens bärande retoriker och motsättningar samt analyserat dem utifrån fyra huvudteman: spelare, orsaker, konsekvenser och hantering. I denna avslutande diskussion kommer jag att sammanfatta de viktigaste resultaten och höja analysen till nästa nivå.

Genom en diskursanalytisk metod har jag identifierat, klassificerat och frilagt ett antal återkommande, dominerande retoriker i det offentliga samtalet. Med avstamp i dessa sammanställer och presenterar jag nu tre centrala diskurser om lotterispelandet som jag väljer att kalla

- den *bejakande* diskursen
- den *systemhotande* diskursen
- den *pragmatiska* diskursen.

Respektive diskurs bör förstås som mer eller mindre sammanhängande system av föreställningar, värderingar, beskrivningar, tolkningar och förhållningssätt vad gäller spelarnas egenskaper och beteende, spelandets beskaffenhet, funktion, orsaker och konsekvenser samt eventuella nödvändiga åtgärder för att hantera spelandet. Diskurserna utmärks av både bredd och kontinuitet. Samtliga finns representerade av olika slags aktörer och i olika materialtyper, och de återfinns under hela undersökningsperioden, låt vara att de över tid skiftar något i intensitet. Det ska understrykas att dessa konkurrerande diskurser så som de framträder i källmaterialet är delvis överlappande och sammanflätade, men av pedagogiska skäl skisseras de nedan separat. Verkligheten var och är, som bekant, alltid mer kaotisk.

Den *bejakande* diskursen betonade lotterispelandets nöjesfunktion, i synnerhet för den fattigare delen av befolkningen, som skänkte spelarna avkoppling, njutning och hopp om en bättre tillvaro. Moraliska förebråelser förekom inte. Spelandet var frivilligt och måttligt, och på grund av de låga insatserna var risken för allvarliga ekonomiska och sociala konsekvenser för spelarna nära obefintliga. Situationen var oproblematisk och krävde således inga politiska åtgärder. Ett visst socialt rättviseperspektiv präglade retoriken; likaväl som samhällets rikare grupper ägnade sig åt spel och diverse ”onyttiga” tidsfördriv hade de lägre och fattigare skikten rätt att roa sig genom lotteriet. Spelarnas förhoppningar och förväntningar mellan dragningarna framhölls som en god kraft.

Den *bejakande* diskursen utmanades av den *systemhotande* diskursen, som stod i diametral motsats till den förra. Enligt den senare var nummerlotteriet en omoralisk inrättning som skadade både individen (främst moraliskt men också ekonomiskt och socialt) och samhället i stort.

Människor, företrädesvis fattiga arbetare och tjänstefolk, hade ett naturligt begär till spel, och därför var det cyniskt av staten att fresta dem med denna möjlighet och bidra till minskad arbetsamhet och sparsamhet. Spelandet var ett slöseri med både pengar och tid, som kunde användas på nyttigare sätt. Att alla icke-statliga lotterier samtidigt var förbjudna vittnade om en oacceptabel dubbelmoral.

Alarmistisk retorik genomsyrade diskursen. Orimliga förhoppningar om att vinna innebar att många mindre bemedlade spelade bort sina tillgångar, pantsatte ägodelar och skuldsatte sig för att ha råd med insatser. Familjer försumrades, svalt och blev hemlösa. Spelandet kunde i förlängningen leda till stölder, galenskap, självmord och mord. Att vinna på lotteriet var ingen långsiktig lösning på problemen – spelaren skulle bara eggas att fortsätta tills ingenting fanns kvar. Spelandet underblåste vidskepliga föreställningar (och vice versa) och bildade en skadlig symbios. Det överordnade målet var en moralisk förbättring av samhället genom att avskaffa nummerlotteriet. Ett asketiskt förhållningssätt till lotterispel förespråkades. Medan några företrädare sammankopplade spelandet med samhällets och nationens undergång, hade andra en aningen nyanserad syn på lotteriets konsekvenser, att det inte var ensamt ansvarigt för omoraliskt beteende.

Ett slags medelväg utgjordes av den *pragmatiska* diskursen. Enligt denna var nummerlotteriets funktion i första hand ett nationalekonomiskt verktyg som försåg staten med välbehövliga intäkter. Att säkra statens finanser vägde tyngre än moraliska beaktanden, och tills det fanns en realistisk plan att ersätta inkomsterna från nummerlotteriet borde inrättningen tolereras som ett nödvändigt ont. Lotteriet beskrevs emellanåt som en beskattning på misshushållning och ”spelsjukan”. Alternativet – att höja skatten för samtliga medborgare – var sämre och orättvist mot de som inte spelade. Lotterispelande var visserligen inte oproblemiskt, men det framställdes som det minst skadliga nöjet som höll andra, sämre aktiviteter (främst kortspel, tärning och brännvin) i schack. Därutöver bidrog inrättningen till att främja giftermål och befolkningsökning samt förhindrade utländska lotterier att etablera sig i landet. Att avskaffa nummerlotteriet för att skydda folket mot oansvarigt beteende vore förmynderi. Överdrivet spelande kunde och borde dock avlägsnas och förebyggas genom utbildning, uppfostran och upplysning.

Uppställda på detta sätt framgår såväl likheter som skillnader mellan verklighetsbeskrivningarna. Nästa steg blir att bena upp hur de förhöll sig till och samspelade med varandra.

I samtliga diskurser framställdes lotterispelarna i första hand som fattiga arbetare eller tjänstefolk, oftast män, vilket ligger i linje med tidigare forskning. Lotterispelande har både före, under och efter undersökningsperioden förknippats med huvudsakligen de lägre samhällsskikten. Dock förekom i den systemhotande diskursen mer klassöverskridande beskrivningar, där

även mer bemedlade personer spelade. Men det var alltså inte i bilden av ”spelaren” som diskurserna skilde sig åt mest.

Längst ifrån varandra i föreställningar om lotterispelande stod de bejakande och systemhotande diskurserna. Båda framställde spelandet som hedonistiskt, men i den förra hade detta en positiv innebörd och i den senare en negativ. Vi skulle kunna kalla synsätten för *konstruktiv* respektive *destruktiv* hedonism. Till skillnad från den systemhotande (och den pragmatiska) diskursen var den bejakande diskursen amoralisk – lotterispelande var varken omoraliskt eller moraliskt.

Sett till hela debatten var den bejakande diskursen relativt marginell vad gäller antal utsagor. Den centrala konflikten utgjordes i stället av de systemhotande och de pragmatiska diskurserna. För dessa två hade moralförädling en central betydelse, men metoderna för att bäst nå målet var mycket olika. I den systemhotande diskursen var lösningen att avskaffa nummerlotteriet för att förhindra spelandet och därmed en urholkning av arbetsetiken, medan lösningen i den pragmatiska diskursen bestod i att behålla lotteriet som ett vaccin mot skadligare laster. Trots att lotterispelande ansågs skadligt enligt båda diskurser drog de vitt skilda slutsatser om hur det skulle hanteras. Den systemhotande diskursens nyttomaximerande retorik inriktade sig på att försvåra och avlägsna möjligheter till allt spelande som orsakade ekonomisk och moralisk skada för att styra människor mot mer önskvärt beteende. Parallellt konstaterade den pragmatiska diskursen med en skademinimerande retorik att spelande i sig inte gick att undanröja helt och hållet. Lotterispelandet ansågs vara det minst skadliga spelsättet och därför också den bästa, eller minst dåliga, utvägen för att skydda mot ekonomiskt och moraliskt fördärv.

En annan motsättning rörde uppfattningar om lotterispelarna som i första hand aktiva eller passiva, det vill säga om de spelade frivilligt eller på grund av manipulation och oförstånd. Den aktiva lotterispelaren sades ha ett personligt ansvar för att inte skada sig själv och sin omgivning. Att ägna sig åt denna typ av ansvarsfriskrivning låg i den pragmatiska diskursens kärna. Om lotterispelandet var en frivillig, aktiv handling hade staten och samhället begränsat ansvar att ingripa mot eventuella skadliga konsekvenser. En sådan slutsats kunde inte dras i den systemhotande diskursen, som beteckande lotterispelarna som passiva och begärsstyrda.

Överhuvudtaget gav diskurserna uttryck för motsägelsefulla föreställningar om lotteriets beskaffenhet och funktion. Lotteriet bidrog till den statsekonomiska stabiliteten – och hotade den sociala stabiliteten. Lotteriet skyddade mot moraliskt förfall – och påskyndade det. Lotteriet skänkte glädje och hopp – och ledde till lidande och brottslighet. Lotterispelaren agerade av egen vilja – och blev lurad att delta.

I grunden handlade diskurserna om föreställningar om lämpligt och olämpligt beteende; hur människor borde och inte borde spendera sina pengar och tillbringa sin fritid. Ekonomiska ideal om sparsamhet och asketism uppträdde tillsammans med ideal om individens självbestämmande över sin privatekonomi och rätt till förströelse och njutning, oavsett klass. Hotbilder om överdrivet lotterispelande, förlitande på slumpen i stället för hårt arbete och försummande av anhöriga trängdes med förebådande retoriker om statligt förmynderi och aktiviteter skadligare än lotterispel där både mer pengar och mer tid förstördes.

I den pragmatiska och den systemhotande diskursen relaterades dessa föreställningar konsekvent till en större kontext: familj, arbete, samhälle, stat och nation. Individens ekonomiska och moraliska handlingar var sällan en privat angelägenhet. Beroende på diskurs fick beteendet olika konsekvenser av varierande skadlig grad och föranledde olika förslag på hantering. Debatten präglades av en rad maktrelationer där den moraliskt överordnade förväntades vara en exemplarisk förebild för den svagare parten: stat–medborgare, rik–fattig, man–kvinna (och barn) och gammal–ung.

I den internationella historieforskningen framhålls att lotterier och annat spelande sedan 1800-talet har varit föremål för debatt, reglering och kontroll. I samband med den industriella revolutionen började tidigare accepterade och ibland uppmuntrade former av rekreation att uppfattas som omoraliska och som hot mot både individuell och nationell produktivitet.²⁵⁶ Vad gäller lotteridebatter specifikt lyfts såväl sociala som moraliska problem och hotbilder fram. Lotteridrömmen om en storvinst med efterföljande klassresa utmanade borgerliga värderingar som betonade strävsamhet och sparsamhet, vilket ledde till kritik och strängare lagstiftning.

I stort sett bekräftar min undersökning befintlig internationell forskning på dessa punkter. I Sverige har dock fram till nu endast gjorts en enda större kulturhistoriskt inriktad studie om lotterier.²⁵⁷ Med min föreliggande uppsats har jag dels kompletterat detta forskningsfält genom att undersöka en tidigare obeforskad tidsperiod, dels kartlagt hur lotterispelande diskuterades och förstods i den svenska debatten 1809–1840. En grundläggande skillnad mot internationell forskning är att jag, i likhet med Husz, ser lotterispelande som konsumtion. Genom detta perspektiv har föreställningar om moral och ekonomiska beteenden, ideal och hotbilder i förhållande till lotteri tydligare framkommit och analyserats i delvis nytt ljus.

Att anlägga ett längre tidsperspektiv kan ge fruktbara resultat i framtida undersökningar. En avgränsning som spänner exempelvis 1755–1855 täcker in hela nummerlotteriets verksamhet

---

²⁵⁶ Selby (1996) s. 66–67.

²⁵⁷ Husz (2004).

såväl som perioderna före och efter. Förtjänsten med en längre undersökningsperiod är möjligheten att tydligare studera förändringar över tid, vilket inte har varit en del av mitt syfte. Andra, mer svåråtkomliga källmaterial (brev, dagböcker och liknande) skulle vidare kunna bättre belysa hur spelarna själva upplevde, tänkte och kände om lotterispelande.

I debatten om lotteri under 1900-talets första decennier omdefinierades lotterispel från omodernt och omoraliskt till modernt och moraliskt. Jag har följt en debatt som rörde sig i motsatt riktning och som rymde olika föreställningar, uppfattningar, retoriker och diskurser samtidigt. Undersökningen har försett forskningsfältet med ny kunskap och en mer nyanserad och sammansatt bild av 1800-talets lotteridebatt samt har bidragit till en bättre förståelse av ekonomiskt och moraliskt tänkande kring lotterispel.

*[O]ch en hvar, som tager en lott, får för sina få
Daler ett tryckt hopp i handen, att han kan erhålla
högsta vinsten och alltså blifva stenrik, och hvad
kan en menniska begära mera.²⁵⁸*

---

²⁵⁸ ”Om en nu mycket vanlig sjukdom, och sättet, huru den kan cureras.”, *Mariæstads Weckoblad* 6/12 1823, s. 2.

Källor och litteratur

Tryckta källor

Riksdagstryck

Bondeståndet:

Hederwärda Bonde-Ståndets Protocoll wid Urtima Riksdagen i Stockholm Åren 1817 och 1818. Fjerde Bandet., Stockholm: Olof Grahn, 1818.

Hederwärda Bonde-Ståndets Protokoller wid Lagtima Riksdagen i Stockholm År 1823. Tredje Bandet., Stockholm: Olof Grahn, 1823.

Hederwärda Bonde-Ståndets Protokoller wid Lagtima Riksdagen i Stockholm Åren 1828 och 1829. Fjerde Bandet., Stockholm: Kongl. Ordens-Boktryckeriet, 1829.

Hederwärda Bonde-Ståndets Protokoller wid Lagtima Riksdagen i Stockholm Åren 1828 och 1829. Femte Bandet., Stockholm: Kongl. Ordens-Boktryckeriet, 1830.

Hederwärda Bonde-Ståndets Protocoller wid Urtima Riksdagen i Stockholm år 1834. Fjerde Bandet., Stockholm: Kongl. Ordens-Boktryckeriet, 1834.

Hederwärda Bonde-Ståndets Protocoller wid Lagtima Riksdagen i Stockholm år 1840. Fjerde Bandet., Stockholm: Kongl. Ordens-Boktryckeriet, 1840.

Borgarståndet:

Wälloflige Borgare-Ståndets Protocoller Wid Riksdagen i Stockholm år 1809., Stockholm: Marquardska tryckeriet, 1809.

Protocoll, hållne hos Wälloflige borgare-ståndet, vid urtima riksdagen i Stockholm år 1817., Stockholm: A. Gadelius, 1817.

Protocoll, hållne hos Wälloflige borgare-ståndet, vid urtima riksdagen i Stockholm år 1817–1818. Tredje Bandet., Stockholm: A. Gadelius, 1817.

Protokoll, hållna hos Wällofliga Borgare-Ståndet vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1823. Andra Bandet., Stockholm: Fr. B. Nestius, 1823.

Protokoll, hållna hos Wällofliga Borgare Ståndet, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, Åren 1828–29. Första Bandet., Stockholm: Zacharias Hægström, 1828.

Protocoll, hållna hos Wälloflige Borgare-Ståndet, vid Urtima Riksdagen i Stockholm, År 1834. Andra Bandet., Stockholm: B. M. Bredberg, 1834.

Protocoll, hållna hos Wälloflige Borgare-Ståndet, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1840. Andra Bandet., Stockholm: B. M. Bredberg, 1840.

Protocoll, hållna hos Välloflige Borgare-Ståndet, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1840. Tredje Bandet., Stockholm: B. M. Bredberg, 1840.

Prästeståndet:

Protocoll, hållna hos Högvärdiga Preste-Ståndet, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm År 1823. Tredje Bandet., Stockholm: Olof Grahn, 1823.

Protocoll, hållna hos Högvärdiga Preste-Ståndet, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm År 1829. Andra Bandet., Stockholm: Fr. B. Nestius, 1829.

Protocoll, hållna hos Högvärdiga Preste-Ståndet, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm År 1829. Fjerde Bandet., Stockholm: Fr. B. Nestii Enka, 1829.

Högvärdiga Preste-Ståndets Protokoll vid Urtima Riksdagen i Stockholm År 1834. Fjerde Bandet., Stockholm: Henr. Gust. Nordström, 1834.

Ridderskapet och adeln:

Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Urtima Riksdagen i Stockholm År 1818. Femte Bandets Andra Afdelning., Stockholm: A. Gadelius, 1818.

Bilagor till Högloflige Ridderskapet och Adelns Protocoll, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1823. Första Bandet., Stockholm: Olof Grahn, 1823.

Bilagor till Högloflige Ridderskapet och Adelns Protocoll, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1823. Femte Bandet., Stockholm: Olof Grahn, 1823.

Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1823. Femte Bandet., Stockholm: Olof Grahn, 1824.

Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1828. Första Häftet., Stockholm: Johan Hörberg, 1828.

Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1828. Femte Häftet., Stockholm: Johan Hörberg, 1829.

Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, Åren 1828 och 1829. Tjugondeandra Häftet., Stockholm: Johan Hörberg, 1831.

Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Urtima Riksdagen i Stockholm, År 1834. Första Häftet., Stockholm: Johan Hörberg, 1834.

Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Urtima Riksdagen i Stockholm, År 1834. Femte Häftet., Stockholm: Johan Hörberg, 1834.

Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Urtima Riksdagen i Stockholm, År 1834. Elfte Häftet., Stockholm: Johan Hörberg, 1834.

Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1840. Andra Häftet., Stockholm: Hörbergiska Boktryckeriet, 1840.

Protocoll, hållna hos Högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1840. Femte Häftet., Stockholm: Hörbergiska Boktryckeriet, 1840.

Bihang:

Bihang till Samtliga Riks-Ståndens Protocoll, Innehållande de Handlingar, hvilka till Riks-Stånden blifvit aflemnade, såsom Konungens Nådiga Propositioner, Riksens Ständers Utskotts Betänkanden och Förklaringar, samt Riks-Ståndens Protocolls-Utdrag vid Lagtima Riksdagen i Stockholm 1823. Fjerde samlingen. Stats-Utskottets Betänkanden. 2:dra Bandet., Stockholm: Elmén och Granberg, J. P. Lindhs Enka, F. B. Nestius, Z. Hæggström, A. E. Ortman, samt å Ecksteinska och Marquardska Boktryckerierne, 1823 och 1824.

Bihang till Samtliga Riks-Ståndens Protocoll, Innehållande de Handlingar, hvilka till Riks-Stånden blifvit aflemnade, såsom Konungens Nådiga Propositioner, Riksens Ständers Utskotts Betänkanden och Förklaringar, samt Riks-Ståndens Protocolls-Utdrag vid Lagtima Riksdagen i Stockholm 1823. Fjerde samlingen. Stats-Utskottets Betänkanden. 3:dje Bandet., Stockholm: Elmén och Granberg, J. P. Lindhs Enka, F. B. Nestius, Z. Hæggström, A. E. Ortman, samt å Ecksteinska och Marquardska Boktryckerierne, 1823 och 1824.

Bihang till Samtliga Riks-Ståndens Protocoll vid Lagtima Riksdagen i Stockholm År 1840. Fjerde Samlingen. Ista Afdelningen: Stats-Utskottets Memorial, Utlåtanden och Betänkanden. Första Bandet., Stockholm: A. G. Hellsten, J. A. Walldén, Elméns och Granbergs Tryckeri, Nordströmska Boktryckeriet, L. J. Hjerta, Ecksteinska Boktryckeriet, Kongl. Ordens-Boktryckeriet, 1840–1841.

Tidningar

Aftonbladet

Aftonbladet i Norrköping

Argus

Calmarbladet

Carlsronas Weckoblad

Correspondenten

Dagens Nyheter

Dagligt Allehanda

Göteborgs Dagblad

Journal för Litteraturen och Theatern

Lunds Weckoblad

Samlaren

Skånska Correspondenten

Skånska Posten

Stockholms Tidning

Stockholmsposten

Svenska Biet

Svenska Dagbladet

Uddewalla Weckoblad

Westerås Stads och Läns Tidning
Örebro Tidning
Östgöta Correspondenten

Övriga källor

Afskedssuck till Lyckan på Slottsbacken, wid Nummer-Lotteriets snöpliga indragning., Stockholm: A. G. Hellsten, 1841.

Cederborgh, Fredric, *Uno von Trassenberg. Berättelse af Friherre Dolk. I. delen. Fjerde Uplagan*, Strängnäs: Carl Eric Ekmarck, 1814.

En Ny Drömme-Bok. Det är: Uttydelser på Drömmar, och på hwilka man skall noga gifwa akt., Falun: Johan Adolph Axmar, 1818.

Fortuna, eller Konsten att kunna förutsäga hwilka numror skola utkomma på Lotteriet; jemte En samling af walda Sällskapslekar, Gåtor, Gåtfrågor och Anekdoter. Till nöje och tidsfördrif under Julhelgen., Stockholm: D. M. Lublin & C:o, 1835.

Fullständig och af erfarenheten befunnen säker Drömbok, för Lotteri-Spelare i Allmänhet. Har sitt ursprung ifrån Italien, öfversättning från Danskan., Stockholm: Carl Gustaf Holm, 1824.

Försök till en ny svensk statistisk journal. Af ett sällskap. Fjerde häftet., Stockholm, 1816.

Försök till en ny svensk statistisk journal. Af ett sällskap. Åttonde häftet., Stockholm, 1818.

Kongl. Swenska Numer-Lotteriets Almanacka För Året 1809. Innehållande De för detta Året utsatte Dragningar Jämte Uträkning På Winsterne, i proportion af Insatsen med mera., Stockholm: Kongl. Numer-Lotteriets Tryckeri, 1809.

Lista, Uppå Dragningarne af det Kongl. Svenska Numer-Lotteriet. (791 Drngn.), Stockholm: Kongl. Numer-Lotteriets Tryckeri, 1820.

Lotteri-Spelarne, eller Nummer-Lotteriets hemligheter uppdagade., Stockholm, 1839.

Ny Drömm-Bok det är: Uttydelser på Drömmar, och på hwilka man skall noga gifwa akt, samt hwilka af Kongl. Numer-Lotteriets Numror säkrast swara mot hwarje dröm. Förbättrad och tillökad Upplaga., Stockholm: J. G. Björnståhl, 1826.

Ny Drömm-Bok det är: Uttydelser på Drömmar, och på hwilka man skall noga gifwa akt, samt hwilka af Kongl. Numer-Lotteriets Numror säkrast swara mot hwarje dröm. Förbättrad och tillökad Upplaga., Stockholm: Elméns och Granbergs Tryckeri, 1828.

Ny Drömme-Bok. Det är: Uttydelser på Drömmar, och på hwilka man skall noga gifwa akt., Stockholm: Elmén och Granberg, 1821.

Något om Spel i allmänhet och Numer-Lotteriet i synnerhet., Strängnäs: A. J. Segerstedt, 1809.

Wetterstedt, Niklas Joakim af, *Stockholm. Philosophisk, satirisk och poetisk målning.*, Stockholm: Henrik A. Nordström, 1823.

Otryckt litteratur

Linden Pasay, Sarah, "Selling the lottery?: Representations of the Swedish *Nummerlotteriet* in the early modern press", presentation vid konferensen "Vardagsliv under 1700-talet" vid Uppsala universitet, 2015.

Tryckt litteratur

Aléx, Peder, "Begär eller hushållning. Om behovets historia", i Peder Aléx & Johan Söderberg (red.), *Förbjudna njutningar. Spår från konsumtionskulturens historia i Sverige*, Stockholm: Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet, 2001, s. 37–69.

Anderö, Björn, *Vinnare!*, Höganäs: Bra Böcker, 1997.

Binde, Per, "Gambling and religion: Histories of concord and conflict", *Journal of Gambling Issues* 20, nr. 1, juni 2007, s. 145–165.

Binde, Per, "Gambling in Sweden: the cultural and socio-political context", *Addiction* 109, 2013, s. 193–198.

Blakey, G. Robert, "State Conducted Lotteries: History, Problems, and Promises", *Journal of Social Issues* 35, nr. 3, 1979, s. 62–86.

Charlier, Carl V. L., *Utredning angående inrättandet av ett svenskt statslotteri*, Malmö: Nordiska Bokhandeln [distributör], 1922.

Clapson, Mark, *A Bit of a Flutter. Popular Gambling and English Society, c. 1823–1961* Manchester: Manchester University Press, 1992.

Cohen, Jonathan D., *For a Dollar and a Dream. State Lotteries in Modern America* [elektronisk resurs], 2022. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197604885.001.0001>

Cottegnies, Line & Fang, Louise, "Foreword: Playing, Gambling and Cheating in Early Modern England and France", *Etudes Epistémè*, nr. 39, 2021. <https://doi.org/10.4000/episteme.9589>

Gustafsson, Anna, *Pamfletter! En diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet*, Lund: Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, 2009.

Harris, Bob, *Gambling in Britain in the Long Eighteenth Century* [elektronisk resurs], 2022. <https://doi.org/10.1017/9781009067348>

Husz, Orsi & Lagerkvist, Amanda, "Konsumtionens motsägelser. En inledning", i Peder Aléx & Johan Söderberg (red.), *Förbjudna njutningar. Spår från konsumtionskulturens historia i Sverige*, Stockholm: Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet, 2001, s. 9–36.

- Husz, Orsi, *Drömmars värde. Varuhus och lotteri i svensk konsumtionskultur 1897–1939*, Hedemora: Gidlund 2004.
- Kavanagh, Thomas, *Enlightenment and the Shadows of Chance. The Novel and the Culture of Gambling in Eighteenth-Century France*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993.
- Linden Pasay, Sarah, *Stable Media in the Age of Revolutions. Depictions of Economic Matters in British and Swedish State Newspapers, 1770–1820 [elektronisk resurs]*, 2017. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-312465>
- Linnarsson, Magnus, ”Politiska konflikter i debatt och protokoll”, i Martin Dackling & Sari Nauman (red.), *Teori i historisk praktik*, Lund: Studentlitteratur, 2022, s. 147–169.
- McMillen, Jan, ”Introduction”, i Jan McMillen (red.), *Gambling Cultures. Studies in History and Interpretation*, New York: Routledge 1996, s. 1–5.
- Miers, David, *Regulating Commercial Gambling. Past, Present, and Future [elektronisk resurs]*, 2004. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199276158.001.0001>
- Munting, Roger, *An Economic and Social History of Gambling in Britain and the USA*, Manchester: Manchester University Press, 1996.
- Nilsson Hammar, Anna, ”Diskursanalys”, i Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.), *Metod. Guide för historiska studier*, andra upplagan, Lund: Studentlitteratur, 2022, s. 135–163.
- Raven, James, ”Debating the Lottery in Britain c. 1750–1830”, i Manfred Zollinger (red.), *Random Riches. Gambling Past & Present*, London: Routledge Taylor & Francis Group, 2016, s. 87–104.
- Raven, James, ”The Abolition of the English State Lotteries”, *The Historical Journal* 34, nr. 2, 1991, s. 371–389. <https://www.jstor.org/stable/2639503>
- Reith, Gerda, *The Age of Chance. Gambling in Western Culture*, London: Routledge, 1999.
- Richard, Jessica, ”’Putting to Hazard a Certainty’: Lotteries and the Romance of Gambling in Eighteenth-Century England”, *Studies in Eighteenth-Century Culture* 40, 2011, s. 179–200. <https://doi.org/10.1353/sec.2011.0003>
- Richard, Jessica, *The Romance of Gambling in the Eighteenth-Century British Novel*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011.
- Runefelt, Leif, *Att hasta mot undergången. Anspråk, flyktighet, förställning i debatten om konsumtion i Sverige 1730–1830*, Lund: Nordic Academic Press, 2015.
- Schön, Lennart, *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel*, fjärde upplagan, Lund: Studentlitteratur, 2014.

- Selby, Wendy, "Social evil or social good? Lotteries and state regulation in Australia and the United States", i Jan McMillen (red.), *Gambling Cultures. Studies in History and Interpretation*, New York: Routledge 1996, s. 65–85.
- Tjeder, David, *The power of character. Middle-class masculinities, 1800–1900*, Stockholm: Stockholms universitet, 2003.
- Warholm Haugen, Marius, "Translating the Lottery: Moral and Political Issues in Pietro Chiari's *La Giuocatrice Di Lottto* and Its French and English Translations", *Comparative Literature Studies* 59, nr. 2, 2022, s. 241–270.
- Wedberg, Birger, *Gabriel Poppius. Minnesteckning*, Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1934.
- Wedberg, Birger, *Tärningkast om liv och död. Rättshistoriska skisser*, Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1935.
- Wessberg, Göran, "Om spel i svensk lagstiftning fram till år 1900", i *Lotteriinspektionens skriftserie*, nr. 1, 2012, s. 12–21.
- Zollinger, Manfred, "Dealing in Chances – An Introduction", i Manfred Zollinger (red.), *Random Riches. Gambling Past & Present*, London: Routledge Taylor & Francis Group, 2016, s. 1–26.